

Святий Єронім

Про збереження дівицтва

2003р.

Переклав українською і доповнив отець Ігор Цар

З різних причин люди залишаються самотніми – і вважають це нещастям. Святий Єронім переконує читача, що це не так. Щастя людини – в іншому: *Бога любити та Йому одному служити*. Книга заохочує в будь-якому стані йти чистою дорогою до Бога і стати святим.

Пречиста Діво Маріє, розпали в душах вірних любов до святої чистоти, до християнського життя і апостольську ревність, щоби нарід тих, що служать Богові, зростав і заслугами, і числом.
Митрополит Андрей Шептицький

Небесний дар дівицтва полягає не тільки в стриманості від подружжя і народження дітей. Сам спосіб життя і звичаї повинні визначатися красою дівицтва, щоб у кожній справі виявлялася чистота безженного. Бо і бесідою можна порушити шосту заповідь, і слухом заплямити душу, і в серце прийняти нечистоту. Можна й непоміркованістю в їжі й питті переступити міру здержливості. А хто в усіх тих справах захоче стриманість, той виявляє досконалий і повний дар дівицтва.
св. Василій Великий

Зміст

Життя святого Єроніма	2
1. Заохота Євстохії посвятити себе Христові	6
2. Про те, чого в листі не буде	7
3. Увесь світ наповнений ворогами	7
4. Диявол шукає для себе здобичі	7
5. Не будь безпечною	8
6. Про тих, що перетворили храм Святого Духа в блудилище	8
7. Спогади про спокуси в Халкидській пустелі	9
8. Не пий вина: воно спонукає до розпусти	10
9. Їжа повинна бути простою	11
10. Осуд тих, що догоджають череву	11
11. Сила диявола – в стегнах, уся міць його – в пупку	11
12. До цієї ж теми	12
13. Про блудниць-лицемірок	12
14. Гріх – зараза таємного співжиття	13
15. Приклад сестри, що втратила дівицтво	13
16. Про жінок, що віддають перевагу свободі вдівства над путами шлюбу	13

17. Заохота до здержливості.....	14
18. Заохота до молитви.....	15
19. Дівіцтво – це природний стан	15
20. Дівіцтво повинно бути добровільним.....	16
21. Зображення шлюбу в Старому та Новому Завіті.....	17
22. Дівіцтво позбавляє багатьох неприємностей.....	18
23. Дівіцтво потрібно оберігати.....	18
24. Розмови підлесників – нечестиві.....	19
25. Остерігайся виходити з дому	19
26. Двері серця твого повинні бути відкритими для Христа і закритими для диявола.....	20
27. Марнославство й зарозумілість – небезпечні	21
28. Портрет духівника-лицеміра	22
29. Вдача удаваних дівіць і вдів.....	22
30. Видіння Єроніма в Єрусалимі	23
31. Сріблолюб'я – мерзенне, наше надбання – духовне	24
32. Сріблолюб'я – корінь усіх бід.....	25
33. Розповідь про ошадливого ченця.....	25
34. Три різновиди чернецтва.....	26
35. Спільне чернече життя	26
36. Пустельники.....	27
37. Про молитву.....	27
38. Тілесні та духовні діви	28
39. Приклад Христа вчить нас терпеливо зносити страждання.....	28
40. В ім'я Христа все важке стає легким	29
41. Нагорода за дівіцтво	30
<i>ПРИМІТКИ</i>	31

Життя святого Єроніма

Вступ з книги “*Життя Святих*” о. Андрія Труха, ЧСВВ

Св. Єронім жив і діяв у бурхливі часи IV сторіччя, коли сміливі й переможні наступи варварів та хиткі господарські й складні політичні умови розвалювали стару Римську імперію. Народжувалася нова доба, на руїнах поганської імперії виростала християнська культура. Провідні особи в той неспокійний час були сильними ораторами, людьми суворої поведінки та моралі, невблаганними противниками поганства. Св. Єронім був одним із християнських діячів того сторіччя.

Народився він 347 року в далматському містечку Стрідоні. Його багатий батько Євсевій звертав особливу увагу на те, щоб його син, пізнавши правди християнської віри, водночас робив добрий поступ і в світській науці.

На дванадцятому році життя послали Єроніма на подальшу науку до славного Рима. Там він добре вивчив грецьку й латинську мови, читав твори визначних письменників в оригіналі, а також знав усі правила красномовства. Зокрема, під керівництвом відомого тоді професора Доната, він удосконалював свій письменницький стиль.

Але його професор, що був поганином, нічого не давав його душі для плекання чесноти. Далеко від спасенного впливу й опіки християнської родини та серед нового оточення, в якому було ще багато поганського духу, Єронім проїнявся світськими

думками, поволі стаючи легкодушним та свавільним юнаком. Давалося знаки й те, що він, через тодішній звичай, не був ще хрищений.

Однак молодий Єронім не пропав. Він з кількома своїми шкільними побратимами почав відвідувати підземні римські катакомби, де знайшов живу віру. На двадцятому році життя прийняв св. Тайну Хрищення і почав нове життя.

Незабаром після хрищення, через імператорський закон, що зобов'язував студентів неримлян, що досягли двадцятилітнього віку, шукати собі пристановища поза містом, він вирушив у подорож по Західній Європі. Під час цих мандрів він переписував твори християнських письменників для своєї бібліотеки, цікавився життям християнської досконалості і євангельських рад. У той час він познайомився в місті Аквілеї з побожними християнами, що вели суворе аскетичне життя. Один з них називався Руфін. Побувши якийсь час між ними, він вирушив на Схід і опинився в Сирії, в місті Антіохії. Хворий тілом і душею, він дуже жадав спокою, тому замешкав у пустині. Тепер його дні й ночі заповнила молитва, праця й впокорення в товаристві монахів, які, подібно до нього, тікали від світу і бажали жити тільки для Бога. В нових умовах він був у великому піднесенні духу, відчуваючи в душі небесні радощі. Але незабаром настали й такі дні, коли його почали мучити нестерпні спокуси проти чистоти, а передусім спогади про колишнє свавільне життя в Римі. Про це він сам згодом писав св. Євстохії: "У найдальшій дикій й кам'янистій пустині, під жарким, пекучим сонцем, що жахає навіть монахів, які тут живуть, мені ввижався веселий Рим... На тому засланні і в тій в'язниці, на які я добровільно засудив себе з боязні перед пеклом, не маючи іншого товариства, крім скорпіонів і диких звірів, мені здавалося, що я придивляюся до танців римських дівчат. Моє лице було бліде від посту, проте на мене нападали чуттєві бажання; в своєму холодному і худому тілі, що виглядало мертвим, мала ще силу жити пристрасть. Будучи наодинці з цим ворогом, я падав до Ісусових ніг та зрошував їх своїми слізьми, а своє тіло цілими тижнями морив постом. Я не встидаюся виявити свої спокуси, але мені сумно, що я вже не такий, як був тоді, коли часто плував ніч із днем, плачучи та б'ючи свої груди, аж поки вернувся мій спокій".

Щоб утихомирити тілесні бажання і відвернути від них свою увагу, Єронім почав вивчати складну єврейську мову. Про це він пише: "Коли моя душа горіла від нечистих думок, то, шукаючи порятунку, я став учнем монаха-ізраїльтянина, навчаючись від нього єврейської абетки... Скільки це коштувало мені праці, які труднощі я мусив перемагти, як часто я втрачав надію, покидав навчання та починав його знову!.. І я дякую Богові, що тепер я збираю такі солодкі плоди з гіркого засіву цієї науки".

У той час в Антіохійській Церкві був розбрат через трьох кандидатів на патріарший престол. Пустинники, що підтримували різних кандидатів, поділилися на партії і завели між собою суперечки, до яких хотіли втягнути і Єроніма. Але він тримався осторонь цієї ворожнечі. Згодом він написав листа до новообраного Папи Дамаза та просив поради в цій прикрій справі, що роз'єднувала християн. У тому листі читаємо: "Я злучений з Вашою Святістю, тобто з Петровим Престолом; я знаю, що Церква збудована на цій скелі. Хто споживає Агнця поза цим домом, є безбожною особою. Хто не є в ковчезі, мусить згинуть в потопі... Я не знаю Віталіса; я не визнаю Мелетія; Павлін чужий мені. Хто не збирає з Тобою, той розтрачує; хто не Христовий, належить антихристу... Скажи мені, будь ласка, що мені робити? З одного боку шаліє аріанська завзятість, підтримувана світською владою; з другого — Церква (в Антіохії)

розділена на три частини, і кожна з них хотіла б затягти мене до себе. Я весь час не перестаю кричати: "Хто злучений з Петровим Престолом, той мій". Захід був за Павлина, на його бік став також і Єронім. У 378 році Павлин висвятив Єроніма на священника, але він ніколи не відправляв Служби Божої і не хотів бути призначений до духовних послуг при якійсь церкві; він бажав назавжди залишитися монахом або затворником.

З Антіохії Єронім переїхав 379 року до Царгорода, де заприятелював зі св. Григорієм Назиянзьким, слухав його богословські виклади. Там він розпочав свої переклади Старого Заповіту. В 382 році він прибув до Рима і став папським писарем. Заохочений Петровим Намісником, почав удосконалювати переклад Нового Заповіту. Одночасно закликав римлян до релігійного життя, ставши провідником гуртка побожних римських жінок, що відреклися світу і вели надзвичайно аскетичне життя, посвячене Богові. Такий великий Єронімов вплив на відомих римлянок розбудив у деяких особах задрість, і вони стали осуджувати його суворість у духовному провіді та сумніватися в його чистоті. Єронім дуже різко виступав проти своїх осуджувачів у своїх писаннях і тим набув собі багато ворогів.

Щоб знайти бажаний спокій для своєї душі й письменницької праці, він виїхав з Риму до Палестини і осів у Вифлеємі. Там було засновано два монастирі: чоловічий і жіночий. Єронім став для них духовним провідником. Він далі перекладав Святе Письмо, писав богословські праці, навчав дітей римських урядників і визнаців, рятував бездомних утікачів із знищеного варварами Риму, писав листи до численних людей з цінними порадами й відповідями, так що зі своєї келії у Вифлеємі він став духовним провідником половини Заходу і речником усього християнського світу.

Щодо письменницької праці Єроніма, то він переклав з єврейської мови більшість книг латинською, перевірів давній переклад Нового Заповіту, давши Латинській Церкві Вульгату. Тридентський Собор проголосив її віродостоїнною Біблією латинського обряду. Цим перекладом він здобув собі почесне звання Учителя Церкви і Найбільшого Вчителя у поясненні Святого Письма. Його твори визначаються гарною мовою й добрим стилем. Ще за його життя християнські Схід і Захід визнавали Єроніма найбільшим авторитетом у справах Святого Письма. Він був першим серед знавців Біблії. Св. Августин засвідчує, що Єронім прочитав за своє життя твори всіх відомих письменників про вчення св. Церкви. Його праці, повні висловлювань зі Святого Письма, вказують на те, що він знав велику частину Біблії напам'ять. А цитуванням у своїх творах Східних Отців він ознайомив з ними Західну Церкву.

Крім перекладів Святого Письма, Єронім написав також праці, що мають історичну, аскетичну цінність, а також багато листів. У нього є твір про постійне дівицтво Пресвятої Діви Марії, вшановування св. мощей та чернечий стан.

Єронім любив Боже слово, воплощення Його. Про цю річ він говорив: "Незнання Біблії означає незнання Христа, а Христос є Божою силою і Божою мудрістю. Чим є життя без знання Святого Письма? Через Біблію стає знаним сам Христос, що є життям вірних!"

Свою любов до Божого слова Єронім висловив зокрема в сердечному листі до своєї духовної доньки, св. Павлі: "Що може бути святіше від цього таїнства (Святого Письма)? Що може бути приємнішим над приємність, знайдену в ньому? Яка страва, який мед може бути солодшим від вивчення премудрості Божого плану, входження в його святилище та оглядання думок Творця, прислуховування до слів свого Господа,

які, хоч і висміяні "мудрецьми" цього світу, є повні істини! Дозволь іншим, якщо вони хочуть, посідати маєтки та пити з кубків, оздоблених дорогим камінням, одягатися в шовк і тішитися людськими похвалами. Нашою радістю нехай будуть роздуми вдень і вночі над Божим законом, стукання до його дверей, приймання хліба Пресвятої Трійці, щоб, маючи попереду свого Господа, йти вперед".

Єронім здобув собі велику славу переказом Святого Письма, проте головним у його житті був аскетизм, тобто здобування християнської досконалості беззастережним самозреченням і постійним упокоренням. Найбільшу пошану здобув Єронім у своїх сучасників проповіданням християнської досконалості, підкріплюючи сказане власним суворим життям.

З його духовного проводу найбільше користав гурт римлянок, до яких належали вшановувані згодом у Католицькій Церкві як Святі: Маркела, її сестра Азелля і мати Альбіна, Леа, Меланія Старша, Фабіоля, Павля та її дві доньки — Блезілля і Євстахія. За вказівками Єроніма, вони, як і інші побожні особи, наприклад, зять св. Павлі, св. Паммахій, вели надзвичайно вмертвлене, суворе життя. Кожний день у них був наповнений молитвою, постом, працею, зреченням усякої виставності в одязі й домашній обстановці, безперервним чуванням над кожною своєю думкою, а також читанням та вивченням Святого Письма.

Особливу увагу Єронім звертав на досконале самозречення. Справжній наслідувач Ісуса Христа повинен зректися родинних зв'язків, грошей і слави між людьми. Єронім бачив, що тодішні римські християни вели розкішне життя, противне християнському духові, тому від своїх духовних синів і доньок вимагав найбільшого самозречення, бо тільки таким чином можна було дійти християнської досконалості. Хто хоче беззастережно належати Христові, той мусить відрестися світу з усім його способом думання й життя. Не треба нічого ненавидіти з того, що Бог створив, але тільки відсувати від себе все те, що може хоч на хвилину зменшити святу й досконалу любов до Бога й ближніх. Християнське самозречення є досконалим виконанням Христового заповіту: "Коли хто хоче йти за мною, нехай себе зречеться, візьме щодня на себе свій хрест і йде за мною" (Лк 9:23).

У своєму навчанні Єронім наголошував на дівицтві й чистоті, що завжди є знаком повної посвяти Богові. Життя в непорушній чистоті було серед римського поганського світу певним знаком божественного характеру Христової Церкви. Щоб зберегти невинність душі й тіла, треба постійно молитися, приборкувати своє тіло, а також повністю відокремитися від світських людей, що можливо лише в монастирі. Чисте життя є найкращим наслідуванням самого Ісуса Христа. Це життя наче земних ангелів, що не одружуються, але живуть біля Бога і для Бога, щасливі його любов'ю, їхнє життя — це неподільна й досконала служба єдиному Господеві. Як говорить Святе Письмо: "Хто нежонатий, клопочеться про Господні справи, як подобатися Господеві... Так само й жінка незаміжня, і дівиця клопочеться про Господні справи, щоб бути святою і тілом, і духом..." (І Кр 7:32, 34).

Самозречення і чистота, злучені з молитвою, наукою й умертвінням — це те головне, на чому ґрунтувалося Єронімове життя, і зберігання чого він домагався від усіх тих осіб, які за його проводом вели життя, посвячене Богові.

Твори Єроніма і його духовний провід посвячених Богові осіб не всім подобалися, різні люди почали осуджувати його та висувати проти нього тяжкі закиди. Єронім не мовчав, а негайно відповідав своїм противникам. Будучи запальною і скорою до гніву вдачі, він розправлявся зі своїми противниками безжально, вживаючи дуже

гострих висловів. Така завзята словесна боротьба могла тривати цілі роки, бо Єронім не був скорий до примирення. Суперечку він мав навіть зі св. Августином через різницю в поглядах на деякі речі Святого Письма. Найдовшу боротьбу вів Єронім з колишнім своїм приятелем о. Руфіном, церковним письменником, проти якого виступав за його підтримку письменника Орігена, який в своїх творах пропагував думки проти правовірності.

Єронім був мужем гострого розуму і всією душею відданий Божій справі, плеканню християнських чеснот і найвищої досконалості. Він добре знав свої помилки і був свідомий кожного свого слова, що порушувало правду чи любов, тому щиро каюся в своїх провинах та все виправляв суворою покутою та досконалою любов'ю до Бога й ближніх. Господь допоміг йому перемогти зло добром.

Довголітня, невтомна праця та сувора покута почали вичерпувати тілесні сили св. Єроніма, і його життя почало добігати до кінця. Але його дух навіть тоді не ослаб, а навіть, як здавалося, став ще сильнішим.

Закінчивши свій шлях 420 року, Святий залишив нам приклад життя, посвяченого Богові, багате чеснотами та заслугами. Св. Єронім, Учитель і Отець Церкви, — це великий добродієць християн, приклад для наслідування тим, що хочуть прислужитися Божій справі і стати учасниками благословення Господнього Сина.

1. Заохота Євстохії посвятити себе Христові

*Слухай, дочко, і споглянь, і нахили вухо твоє, і забудь народ твій і дім батька твого. І зажадає цар краси твоєї*¹. У 44 псалмі Бог промовляє до душі людської, щоб вона, подібно до Авраама², вийшла із землі своєї та від роду свого, покинула халдеїв, інакше кажучи – “демонів”, і поселилася в краю живих, по яким десь зітхає пророк, кажучи: *Вірую, що бачитиму блага Господні на землі живих*³. Але ти не зможеш покинути батьківщини, якщо не забудеш народу свого й дому батька свого, та, погорджуючи плоттю, не довіришся обіймам Нареченого! Сказано: *Не оглядайся назад себе й не зупиняйся ніде в усій околиці. Тікай у гори, щоб не загинути*⁴. Коли взявся за плуг, не годиться оглядатися⁵ й вертатися з поля додому, а, вдягнувши Христову туніку, сходити з покрівлі⁶, щоб узяти іншу одежу⁷. Велике чудо! Батько вмовляє дочку: “Забудь батька свого!” *Ваш батько – диявол, і пожадливість батька свого ви виконувати хочете*⁸, – сказано юдеям. *Хто чинить гріх, той від диявола*⁹, – читаємо в іншому місці.

Народжені від такого батька, ми спершу залишаємося чорними й після покаяння, але, не досягаючи ще вершин чесноти, кажемо: *Я чорна, але гарна, дочки Єрусалимські*¹⁰. Я покинула дім мого дитинства, забула батька мого, відроджуюсь у Христі. Яку винагороду матиму я за це? Ось що: *І зажадає цар краси твоєї*¹¹. Це ж бо і є та велика тайна, заради чого *покине чоловік батька й матір і пристане до своєї жінки, і стануть вони одним тілом*¹². Ні, вже не тільки одним тілом, як там, – а й одним духом¹³. Наречений твій не зарозумілий, не гордий: він одружився з ефіопкою.

Коли тільки схочеш почути мудрість істинного Соломона ¹⁴ й прийдеш до Нього, Він одразу відкриє тобі все, що знає, – і впровадить тебе цар у палати свої ¹⁵, і після того, як чудесно зміниться твій колір, почувеш такі слова: *Хто це, що йде з пустині, стаючи білою?* ¹⁶

2. Про те, чого в листі не буде

Я пишу це, моя пані Євстохіє (звичайно, що панею повинен я називати наречену мого Господа), аби ти від самого початку знала, що я не збираюся вихвалити дівицтва, яке ти, вибравши для себе, зразу ж визнала благом. Не хочу також перераховувати негативних сторін шлюбу ¹, описуючи, як роздувається живіт, кричить дитя, мучить суперниця, дратують домашні турботи й усе, що вважається благом, разом перериває смерть (адже й заміжні жінки мають чим пишатися: чесним шлюбом і непорочним ложем) ². Пишу ж усе це для того, аби ти зрозуміла, що, втікаючи з Содому, ти повинна остерігатися прикладу Лотової дружини ³. У цьому листі не буде жодних лестощів, адже підлабузник – це облесливий ворог ⁴, не буде блиску пишномовності, яка б возносила тебе до сонму ангелів чи повергала б вселенну до твоїх ніг.

3. Увесь світ наповнений ворогами

Я хочу, щоб твій намір породжував не гординю, а страх. Ти йдеш, обтяжена золотом: тобі треба боятися розбійника ¹. Для нас, смертних, це життя – бойовисько: ми боремося тут, аби бути увінчаними там. Ніхто не ходить без ризику серед зміїв та скорпіонів. Господь каже: *Мій меч упився на небі* ², а ти очікуєш миру на землі, що родить тернину й будяки ³ і яку їсть змії? ⁴ *Нам бо треба боротися не проти тіла та крові, а проти начал, проти властей, проти правителів цього світу темряви, проти духів злоби в піднебесних просторах* ⁵. Ми оточені великими полчищами неприятелів: навколо нас – повно ворогів.

Тлінне тіло, приречене дуже скоро перетворитися на порошок, самотужки б'ється із багатьма. Коли ж воно розпадеться, і прийде князь світу цього ⁶, й не знайде в ньому нічого ⁷, тоді переконаєшся у правдивості слів псалмоспівця: *Ти не злякаєшся ні страху вночі, ані стріли, що вдень літає, ані чуми, що в пільмі бродить, ані зарази, що нищить опівдні. Нехай і тисяча упаде біля тебе, і десять тисяч праворуч від тебе, та до тебе не підійде!* ⁸ Якщо ж збентежить тебе численність ворогів і обляжуть усілякі пороки й ти задумаєшся: “Що робити?”, тоді відповідь тобі Єлисей: *Не бійся, бо тих, що з нами, більше, ніж тих, що з ними, і, помолившись, скаже: “Господи, розкрий очі дочці своїй, і нехай вона побачить”* ⁹. І коли очі твої розкриються, ти побачиш вогняну колісницю, що вознесе тебе, як Іллю, до зірок ¹⁰, і тоді, радіючи, заспіваєш ти: *Душа наша спаслась, як пташка з сильця птахоловів; сильце порвалось, і ми спаслися!* ¹¹

4. Диявол шукає для себе здобичі

Допоки ми замкнені в це крихке й слабке тіло, допоки маємо *скарб у посудинах глиняних*¹ і *тіло бажає противного духові, а дух – противного тілові*², – доти немає остаточної перемоги. *Противник ваш, диявол, ходить навколо вас, як лев ревучий, шукаючи кого б пожертви*³. *Наводиш темряву, – мовить Давид, – і ніч надходить; що в ній воруються усі звірі дібровні. Левенята рикають за здобиччю своєю, поживи від Бога собі просять*⁴. Диявол не шукає людей невіруючих і тих, що перебувають поза Церквою⁵, чиї тіла цар асирійський варить у котлі⁶. Він поспішає вхопити собі здобич із Церкви Христової. Пожива його, за Авакумом, добірна⁷: він хоче змусити Іова зректися віри⁸ і, пожерши Юду, домагається влади, щоб пересівати апостолів, як пшеницю⁹.

Спаситель зійшов на землю принести не мир, а меч¹⁰. Упав Люципер, що сходив уранці¹¹, і той, що його виплекано в блаженстві раю, заслужив на такі слова Господні: *Якщо ти навіть злетиш високо, як орел, то й звідти я скину тебе*¹². Адже зважився Люципер у серці своєму: *Над Божими зорями мій престол поставлю і... зроблюсь, як Всевишній*¹³. Тому й нагадує щодня Господь тим, що спускаються драбиною, побаченою уві сні Яковом¹⁴: *Я мовив: “Ви – боги й сини Всевишнього всі, однак помрете, як усі люди, і впадете, як кожний князь”*¹⁵. Адже першим упав диявол, і коли Бог стане на Божім зібранні й прилюдно засудить богів¹⁶, тим, хто перестав бути богом, апостол напише: *Якже між вами зависть та суперечки, то хіба ви не тілесні і не поводитесь як звичайні люди?*¹⁷

5. Не будь безпечною

Якщо апостол Павло – посудина вибрана, готовий благовістити Христа¹, тілесні бажання і гріховні спокуси умертвлює, тіло своє поневолює, щоб, звіщаючи іншим, самому не бути відкинутим², – все ж бачить у членах своїх інший закон, що воює проти закону його духа і полонить його законом гріховним³; якщо він, витримавши наготу, піст, голод, в'язницю, побиття, торттури, все ж вигукує про себе: *Нещасна я людина! Хто мене визволить від тіла тієї смерті?*⁴, то чи бути безпечною тобі?

Прошу тебе, остерігайся, щоб ніколи Бог не міг сказати про тебе: *Упала, більш не встане та діва Ізраїлева!*⁵ Зухвало кажу: хоч Бог може все, але невинності тобі не поверне. Він може позбавити кари, але не може увінчати позбавлену непорочності. Біймося, щоб не впало на нас це пророцтво: *Будуть умлівати від спраги доброчесні дівчата*⁶. Зверни увагу, Він каже: *Будуть мліти від спраги доброчесні дівчата, бо є і недоброчесні*. Сказано: *Кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею в серці своїм*⁷. Отже, навіть через лихий помисел гине дівицтво. Це – погані діви, діви тілом, а не духом, нерозумні діви. Їх, що не мають оливи, Наречений залишає за дверима⁸.

6. Про тих, що перетворили храм Святого Духа в блудилище

Непорочність тіла не рятує навіть дів, якщо вони згрішили в чомусь іншому. То що буде з тими, котрі торгували членами Христовими¹ й перетворили храм Духа Святого² в дім розпусти? Їм буде сказано: *Зійди додолу й сядь у порох, дівице, дочко вавилонська! Сядь на землі, без трону, дочко халдейська! Бо більше тебе не зватимуть ніжною і розкішною! Візьмися за жорна, мели муку, скинь намітку з себе, відкрий ноги, бреди через ріки! Будеш світити тілом, твій сором буде видно!*³ І це після шлюбу з Сином Божим, після цілунків улюбленого Брата й Нареченого!⁴ Та, про яку колись звучали пророчі слова: *Праворуч тебе стоїть цариця в золоті офірським*⁵, буде оголена, нижню одіж її буде закинено на обличчя її⁶, сяде вона над багатьма водами пустині⁷, зробить узвишся⁸, розставить ноги для кожного перехожого⁹ й буде осквернена, занапащена по саме волосся.

Ліпше вже терпіти шлюб із чоловіком та йти рівниною, ніж, намагаючись сягнути висот, упасти в безодню пекла. Благаю, хай вірний Сіон не стане містом-розпусницею¹⁰, і по тому, як туди завітала Свята Тройця, хай не танцюють там демони, не гніздяться сирени* і яструби¹¹. Хай не спадає одіж з грудей, але як тільки відчуємо похіть, як тільки вогонь пристрасті вкине нас у солодкий жар, почнімо взивати: *Господь зі мною – не злякаюсь; що може людина мені зробити?*¹²

Щоразу, коли внутрішня людина твоя починає хитатися між гріхом і чеснотою, промовляй: *Чом побиваєшся, душе моя, і тривожишся у мені? Надійсь на Бога, бо я ще буду Його прославляти, Спасителя мого і Бога мого*¹³. Не дозволяй укріпитися порочним думкам: ніщо вавилонське, ніщо бентежне нехай не зріє у тобі! Вбий ворога, поки він ще малий; нехай зло буде знищене в зародку! Прислухайся до слів псалмоспівця: *О дочко вавилонська, руйниці! Щасливий, хто тобі відплатить те, що ти нам зробила! Щасливий, хто, вхопивши дітей твоїх, розіб'є їх об скелю!*¹⁴ Оскільки неможливо, щоби в почуття людини не вдирався пронизуючий нутрощі жар, який знають усі, то хай буде щасливим і звеличеним той, хто негідні думки знищує в зародку й розбиває їх об скелю. Скеля ж ця – Христос¹⁵.

7. Спогади про спокуси в Халкидській пустелі

О, скільки разів, уже будучи пустельником і перебуваючи в неозорій, спаленій сонцем пустелі¹, що служить жалюгідним пристановищем для ченців, подумки переносився я до Риму й поринав у задоволення. Сповнений гіркоти, я жив усамітнено. Мої члени погрубшали від волосяниці й викликъли відразу, брудна шкіра стала чорною, як у ефіопа. Кожний день сльози, кожний день стогін. І якщо, незважаючи на мій спротив, мене все ж долав сон, я кидав свої кістки, що ледве трималися купи, на голу землю. Про їжу й питво мовчу, бо навіть хворі ченці п'ють там сиру воду, а з'їсти чогось вареного було б за розкіш.

І ось я, що зі страху перед пеклом добровільно прирік себе на таке ув'язнення, оточений лише скорпіонами та хижими звірами, – часто мріяв про танці з дівчатами. Обличчя блідло від постів, але в холодному тілі серце палало від бажань і, хоча тіло вмерло раніше від самої людини, в ньому на повну міць палахкотіла пожежа пристрастей.

Позбавлений

будь-якої

помочі,

я припадав до Ісусових ніг, зрошував їх слізьми, витирив волоссям² і приборкував непокірне тіло, що бунтувало, по декілька тижнів не даючи йому поживи. Я не соромлюсь своєї нікчемності; жалію хіба за тим, що я вже не такий, яким був тоді. Згадую, як часто день переростав у ніч, а крики мої не стихали, я бив себе в груди доти, доки не приходило, з Божої волі, заспокоєння³. Я боявся навіть келії своєї, наче співучасниці гріховних помислів своїх; розгніваний, дорікав лише собі й віддалявся углиб пустелі. Безодні, круті гори, стрімкі скелі – все це було місцем моїх молитов, в'язницею для кари мого жалюгідного тіла. І, Господь – свідок, після довгих ридань, споглядаючи небо, мені деколи здавалося, що я перебуваю серед ангелів, і в захопленні я радісно співав: *Запах пахощів Твоїх – найзапашиший. Розлите миро – Твоє ім'я*⁴.

8. Не пий вина: воно спонукає до розпусти

Якщо таких випробувань зазнають ті, що виснажили тіла свої та воюють лише з помислами своїми, то що ж станеться з дівчиною, яка віддається задоволенню? Звичайно, те, що сказав апостол: *Вона живою вмерла*¹. Тому якщо сил моїх стане дати якусь пораду, якщо досвід мій віри гідний, то я насамперед того прошу, про те благаю, щоб Христова наречена уникала вина, як отрути. Вино – найперша зброя демонів проти молодості. Сріблoloубство нівечить, гординя під'юджує, марнославство тішить, але все ж не так. Ми легко віддаляємося від інших пороків, але цей ворог – похіть – сидить у нас самих. Куди б ми не йшли, він скрізь є з нами. Вино й молодість подвійно розпалюють чутливість. Нащо ж підливаємо олії до вогню? Пощо роздмухуємо полум'я в гарячому тілі?

Апостол Павло каже до Тимотея: *Перестань пити воду, вживай і вина трохи задля шлунку і твоїх частих недуг*². Зауваж, коли дозволяється пити вино: коли хворий шлунок та часті недуги. І, можливо, для того, щоб не отримувати задоволення від хвороби, Павло скоріше як лікар, а не апостол, радить (хоча й апостол – лікар духовний) пити трохи вина, побоюючись, що Тимотей, ослаблений неміччю своєю, не зможе проповідувати Євангелія. Водночас він усе ж застерігає: *І не впивайтеся вином, яке доводить до розпусти*³ та: *Добре не їсти м'яса і вина не пити*⁴. Коли люди були ще недосвідченими, Ной випив вина і сп'янів так, що й обнажився⁵. Він тоді вперше посадив виноградник і, можливо, не знав, що вино дурманить. Аби ти до найменших подробиць зрозуміла таємницю Святого Письма (бо слово Боже – це перлина, що може бути нанизана з будь-якого боку), – за сп'янінням настало оголення стегон: похіть, поєднана з розпущою. Спочатку переїдання та впивання, а потім і все решта. Воістину: наївся народ і напився, *і знову стали забавлятися*⁶. Лота, якого було врятовано на горі, бо виявився єдиним праведником серед багатьох людей, напоїли вином власні доньки. І хоч зробили це не з пристрасті розпусти, а бажаючи мати синів, – бо вважали, що людський рід зникає, – проте розуміли, що праведний чоловік не зробив би цього, якби не сп'янів. Зрештою, він сам не знав, що робить. І хоч не мав наміру чинити злочин, провина таки залишається, і звідси ведуть рід свій моавитяни та аммонії⁷, вороги Ізраїля, що до чотирнадцятого коліна й навіть повіки не ввійдуть до Церкви Божої⁸.

9. Їжа повинна бути простою

Іллю, що рятувався втечею від Єзавелі, коли втомився і ліг під ялівцем спати, збудив ангел ¹ і сказав до нього: *“Вставай, їж!”* Дивиться він, аж у головах у нього печений на камені корж і глек з водою ². Невже Бог не міг послати йому добірного вина, смачних страв з маслом та добре відбитого м'яса?.. Єлисей запрошує на обід учнів пророків і, пригощаючи їх польовими травами, чує спільний лемент їхній ³: *Смерть у казані, чоловіче Божий* ⁴. Пророк не розсердився на кухарів, бо не звик до вишуканої їжі, але вкинув до варива борошно і підсолодив гіркоту ⁵ тією самою духовною силою, якою Мойсей змінив Меру ⁶. А тих, що хотіли схопити його, сліпих як очима, так і розумом, без їхнього відома привів до Самарії та, послухай, якими наїдками звелів їх підкріпити: *Постав перед ними хліб та воду, нехай їдять та п'ють, і нехай собі йдуть до свого пана* ⁷. Міг би й Даниїл розкішно трапезувати, немов із царського столу, але Авакум приносив йому обід женців ⁸, тобто просту селянську їжу. Тим-то й названо було його “*мужем бажань*” ⁹, бо не їв він *ніякої вишуканої страви, м'яса й вина не брав до уст* ¹⁰.

10. Осуд тих, що догоджають череву

Святе Письмо засуджує обжерство й схвалює їжу просту, але оскільки зараз я не маю наміру розмірковувати про пости (щоб достеменно вивчити цю тему, потрібно було б провести окреме дослідження чи написати книгу), то я обмежусь лише тим, що вже було сказано. Та й сама ти зможеш підібрати приклади за таким зразком: першу людину, що підкорялась більше шлункові, ніж Богові ¹, було вигнано з раю на цю долину сліз ², і самого Господа сатана спокушав у пустелі голодом ³. Апостол же каже: *Їжа для черева і черво для їжі: але Бог і те, й друге знищить* ⁴. А про ненаситних: *Черво – їхній бог* ⁵, бо кожний шанує те, що любить. Тому, не шкодуючи сил, треба турбуватися про те, щоб вигнаних з раю ситістю було повернуто туди голодом.

11. Сила диявола – в стегнах, уся міць його – в пупку

Якщо ти схочеш заперечити мені: мовляв, ти, дочка знатного роду ¹, звикла до насолод і розкошів, не можеш обходитися без вина та смачної їжі й не здатна суворо дотримуватися цих правил, я відповім тобі: “Живи тоді за власним законом, якщо не можеш жити за законом Божим”. Бог – Творець і Вседержитель – не радіє з буркотіння наших кишок, коли в нас порожній шлунок чи пересохла від спраги гортань, – але лише здержливістю у їжі та питві можна врятувати дівицтво від небезпеки. Послухай, що говорить про диявола улюбленець Бога Іов, непорочний і праведний ²: *Сила його – в його стегнах, його ж міцність – у м'язах його живота* ³. Статеві органи чоловіка й жінки тут пристойно названо іншими словами.

Сказано також: на троні Давидовому сяде нащадок його, що вийшов з насіння утроби його ⁴; сімдесят душ, які вийшли зі стегна, пішли до Єгипту ⁵; і по тому, як у боротьбі з Богом звихнувся суглоб стегна Якова ⁶, перестав він родити дітей. Святкувати Пасху приписано було ізраїльському люду з підперезаними й умертвленими стегнами ⁷, Іову теж Бог каже: *Підпережи, як мужеві годиться, твої крижі* ⁸, і Іван був підперезаний шкіряним поясом ⁹; і апостолам велено було тримати світильники Благовіщення з підперезаними стегнами ¹⁰; дочці Єрусалиму, що грішить, сказано в Єзекиїла: *Не був обрізаний пупок твій* ¹¹. Отже, уся сила диявола проти чоловіків міститься в їхніх стегнах, а в пупку – вся його міць проти жінок.

12. До цієї ж теми

Хочеш переконатися, що все насправді так, як я кажу? Ось тобі приклади. Самсон, що був хоробрішим від лева й твердішим за камінь, який без будь-якої зброї подолав тисячу озброєних чоловіків, – розм'як в обіймах Даліли й утратив силу ¹. Давид, якого обрав сам Господь ², часто оспівував своїми священними устами майбутній прихід Христа, та, прогулюючись якимось покрівлею свого будинку, був полонений наготою Вірсавії і слідом за перелюбом вчинив убивство ³. До речі, зверни увагу на те, що навіть у власному домі ніхто не є захищеним від спокуси через зір. Ось чому Давид, каючись, визнає перед Богом: *Проти Тебе єдиного згрішив я і лукаве перед Тобою вчинив я* ⁴, тому що, будучи царем, він нікого іншого не боявся. Соломон, чиїми устами промовляла сама Мудрість, той, що знав усе про дерева, *від кедра на ливані та й до іссону, що виростає з муру* ⁵, відступив від Бога, бо любив жінок ⁶. Навіть кровна спорідненість не дає підстави бути безпечним: брат Амнон запалився злочинною пристрастю до сестри Тамари ⁷.

13. Про блудниць-лицемірок

Соромно казати, скільки дівиць щодня втрачає невинність, скількох із них викидає зі свого лона мати-Церква, вище від скількох зірок встановлює свій трон ворог-хвалько, скільки каменів він видовбує і гніздиться, як змії, у заглибинах. Дивись, як багато жінок, стаючи вдовами швидше, ніж дружинами, прикривають нечисту совість свою оманливим одягом. Якщо їх не зраджує випнуте черево чи крик немовляти, вони ходять пританцьовуючи з високо піднятою головою. Деякі задалегідь п'ють зілля проти зачаття і вбивають людину ще до її народження. Інші, як тільки відчули, що зачали в грісі, хапаються за отруту й витравляють плід, хоча притім часто вмирають самі й відправляються до пекла. Вони винні в трьох злочинах: самогубстві, перелюбі щодо Христа, у вбивстві ще ненародженої дитини. Це ті, що люблять повторювати: *“Для чистих – усе чисте* ¹. Мені достатньо мого переконання. Бог хоче чистого серця. Чому я повинна стримуватися від їжі, яку Бог створив для людини?”

Коли ж вони впиваються нерозведеним вином, щоб видаватися милими й веселими, то пиятику супроводжують святотатством, кажучи: “Не буде того, щоб я

відмовилася від крові Христової!” Коли ж бачать сумну бліду жінку, називають її мученицею, черницею, маніхейкою² та іншими подібними іменами, адже для них піст – це єресь. Вони прогулюються майданом, намагаючись привернути до себе увагу, і промовистими поглядами принаджують гурму юнаків, ведучи їх за собою. Це до них завжди звернене слово пророка: *Чоло у тебе стало, мов у блудниці, ти соромитись не хотіла*³. Одяг із тонкого пурпуру, ледь пов’язана голова, щоби волосся розсипалося, легке взуття, накидка, що розвівається по плечах, вузькі рукави, що облягають руки, манірна хода із вивертанням колін – оце й усе їхнє дівицтво⁴. Хай вони знаходять залицяльників собі до пари й заради ще більшої вигоди занাপащують себе під виглядом невинних дів; ми раді, що не подобаємося їм.

14. Гріх – зараза тасмного співжиття

Мені соромно говорити про це. Яке безчестя! Сумно, але так воно і є. Звідки взялася у церквах зараза “агапет”?¹ Відкіля ця друга назва в жінок, що не перебувають у шлюбі? Звідки цей новий різновид наложниць? Більше того: блудниць, що мають одного чоловіка? Чоловік і жінка перебувають в одному домі, в одній спальні, часто в одній постелі, а нас ще називають підозрілими, якщо ми сумніваємося у чистоті їхніх стосунків. На людях брат покидає сестру-дівицю, дівчина віддаляє від себе неодруженого брата, й обоє, удаючи, що в них спільна мета, шукають в інших духовної втіхи, щоб удома мати статеві стосунки. Бог у притчах Соломона засуджує таких людей, кажучи: *Чи ж можна в пазуху вогню набрати так, щоб одежа не згоріла? Або чи можна по жару ходити так, щоб не опеклися ноги?*²

15. Приклад сестри, що втратила дівицтво

І ось тепер, коли засуджено й відкинуто тих, що хочуть лише вдавати з себе непорочних дів, але не бути ними, звернусь особисто до тебе. Зі знатних римлянок ти першою обрала дівицтво¹, тож повинна особливо старатися, щоб не втратити ні теперішніх благ, ні прийдешніх. Ти добре обізнана з тягарем шлюбу та мінливістю подружнього життя на прикладі своєї родини, бо твоя старша за віком сестра Блесида, але молодша за вибором долі, повдовіла вже на сьомому місяці заміжжя. О доле людська, нещасна й невдома свого майбутнього! Блесида втратила як вінець дівицтва, так і радощі шлюбу. І, незважаючи на те, що зберігає другий ступінь непорочності², ти, звичайно, розумієш, які муки вона часом відчуває, щодня бачачи в сестрі те, що сама втратила, маючи притім за свою стриманість меншу нагороду, хоча бути позбавленою задоволень, що їх зазнала, набагато важче. Але нехай і вона буде спокійна та радісна: сто і шістдесятикратний плід дає одне сїм’я – сїм’я чистоти³.

16. Про жінок, що віддають перевагу свободі вдівства над путами шлюбу

Я не хочу, щоб ти відвідувала зібрання дам-аристократок, не бажаю, щоб ти наближалася до будинків знатних матрон, не хочу, аби ти часто бачила те, чим знехтувала, коли виявила бажання залишитися дівою. Ці жінки люблять, щоб ними захоплювалися через високе становище їхніх чоловіків; марнославство змушує їх виявляти пошану дружині імператора... Нащо ти ображаєш Чоловіка свого? Пощо ти, наречена Божа, поспішаєш до дружини людської? Запам'ятай: тут гордість священна. Знай: ти – краща за них.

Я раджу тобі уникати товариства не тільки жінок, оточених юрмою євнухів і зодягнутих у золототкані шати, які похваляються заслугами своїх чоловіків, але й тих, що стали вдовами не з власної волі ¹. Це не значить, що вони повинні були бажати смерті своїм чоловікам, однак вдовам належало б скористатися з нагоди зберегти чистоту. Але тільки одяг змінився у них, марнославство залишилось те саме. Перед носилками таких вдів – гурма євнухів; щоби в них розрум'янилися, доглянута шкіра розгладилась, тож швидше гадатимеш, що вони не втратили, а шукають чоловіка. Священники, що мали б бути наставниками й прикладом добропорядності та строгості, – цілують голови цих патронес і, простягаючи руку так, ніби хочуть благословляти, отримують за своє вітання нагороду... Тим часом жінки, бачачи, що священники потребують їхньої помочі, підносяться в гордині. Вони вже раз пережили зверхність свого чоловіка, а тому тепер понад усе цінують свободу вдівства, називають себе непорочними і черницями та після сумнівної вечери ² бачать уві сні своїх “апостолів”.

17. Заохота до здержливості

Нехай подругами твоїми будуть ті, що знесилені постами, чиї обличчя бліді, а вік та спосіб життя заслуговують похвали, котрі щоденно співають у серці своїм: *Де ти пасеш? Де даєш ти спочити отарі?* ¹ і з захопленням взивають: *Хотілося б мені померти, щоб із Христом бути* ². Корися батькам: бери приклад зі свого Нареченого ³. На людях з'являйся рідко: мучеників шукай у спальні своїй ⁴. Якщо ти звикнеш часто виходити з дому, то привід для цього завжди знайдеш. Їж помірно, не переповнюй шлунок. Дуже багато жінок хоч і не зловживають вином, але п'яніють від надміру їжі. Коли ти вночі встаєш на молитву, млій не від переїдання, а від недоїдання.

Частіше читай і якомога більше пізнавай. З книгою засинай, і хай лице твоє, полонене сном, схиляється на священну сторінку. Нехай голод стане для тебе звичною справою; підкріпляйся, але уникай переситу. Немає жодної користі тримати шлунок два-три дні порожнім, якщо потім заповниш його понад усяку міру. Коли переїдаєш, розум притуплюється; земля, насичена водою, породжує колючки пристрасті. Якщо ти раптом відчуєш, що зовнішню людину ⁵ твою хвилює цвіт юності, що після трапези бентежать тебе на постелі солодкі бажання, – хапайся за щит віри, на якому гаснуть вогненні стріли диявола ⁶. *Всі вони перелюбники, їхнє серце – як піч* ⁷. Але ти, що пішла Христовими стопами і прислухаєшся до Його слів, кажи: *Чи не палало наше серце в нас у грудях, коли Він промовляв до нас у дорозі та вияснював нам Писання?* ⁸ І ще: *Слово Твоє – понад усяку пробу, і раб твій любить його* ⁹.

Важко, щоб душа людська не любила; потрібно, щоб розум наш був чимось захоплений. Любов тілесну долає любов духовна, і одне бажання заспокоює інше. Наскільки зменшується тут, настільки збільшується там. До того ж завжди сокрушайся: *На моїм ліжку вночі шукала я Того, кого серце моє любить* ¹⁰. *Умертвіть*, – каже апостол, – *земні члени ваші* ¹¹. Тому й сам відверто твердив: *Живу вже не я, а живе Христос у мені* ¹². Той, хто умертвив члени свої і ходить, наче привид, не боїться сказати: *Став я наче міх на морозі* ¹³, адже вся рідина, що була в мені, випарувалася, і *коліна мої знесилилися від посту* ¹⁴, і *я забуваю їсти хліб мій; від голосного стогнання мого прилипли кості мої до шкіри моєї* ¹⁵.

18. Заохота до молитви

Будь нічною цикадою! ¹ Щоночі сльозами омивай ложе своє, зрошуй сльозами постіль свою ². Не спи, будь як пташка самотна на даху! ³ Молись духом, молись і розумом ⁴: *Благослови, душе моя, Господа і не забувай усіх добродійств Його ніколи! Він очищає всі беззаконня твої, зціляє всі недуги твої, Він визволяє від загибелі життя твоє* ⁵. Хто з нас може щиро сказати: *Я, неначе хліб, їм попіл і питво моє із сльозами я змішую?* ⁶ Чи не плакати мені, чи не стогнати, якщо змій знову схиляє мене до забороненої їжі ⁷, якщо хоче одягнути вигнаних із раю дівицтва в шкіряну одягу ⁸, що її Ілля, як вертався до раю, скинув на землю? ⁹ Що мені від задоволення, яке минає? Що мені від цього солодкого, але смертоносного співу сирен? Я не хочу, щоби наді мною справдився вирок: *В болях будеш народжувати дітей. І тягти буде тебе до твого чоловіка* ¹⁰. Цей закон – не для мене. Хай покірна буде чоловікові та, що не заручилася з Христом. І врешті: *Помреши!* ¹¹ – такий кінець шлюбу. Я ж маю намір жити, але забувши про статъ. Хай шлюб має свій час і свою славу: для мене незайманість освячена в Марії та в Христі.

19. Дівицтво – це природний стан

Можливо, хтось скаже: “І ти насмілюєшся принижувати шлюб, який поблагословив сам Господь?!” ¹ Коли віддається перевага незайманості перед шлюбом, це ще не означає його приниження. Ніхто не порівнює погане з добрим: і заміжні жінки варті поваги, бо вони – другі після дівиць. Сказано: *Будьте плідні й множтеся і наповнюйте землю* ².

Нехай плодяться і множаться ті, що їм призначено наповнювати землю. Твій же сонм – на небесах. *Будьте плідні й множтеся*. Ця заповідь дана після раю ³, наготи, смоківного листа ⁴, що знаменують шлюбні пристрасті. Нехай виходять заміж і женяться ті, що їдять хліб свій у поті лица свого, яким земля родить терня і будяки ⁵, а траву заглушує бур'ян. Моє ж зерно приносить плід у сто разів ⁶. *Не всі розуміють слово Боже, а лише ті, кому дано* ⁷. Декого робить скопцем потреба, мене ж – моя воля ⁸. *Час розкидати каміння і час його збирати, час обіймати і час обіймів уникати*

9. Після того, як із середовища грубих народів народились Авраамові діти, почало каміння святе котитися по землі¹⁰. Вони обминають вихори світу й крутяться у колісниці Божій. Нехай шують собі одержу ті, що втратили туніку, зшити без шва¹¹, кому приємний крик немовлят, які вже в момент свого народження плачуть, що народилися¹².

Єва була дівою в раю; після шкіряних одерж почались подружжя¹³. Твоя вітчизна – рай. Залишайся такою, якою народилася, і кажи: *Вернися, душе моя, до спокою твого*¹⁴. Дівичтво – стан природний, шлюб же виник після гріхопадіння. Подумай сама: в шлюбі народжується невинне тіло, яке відтворює в плоді те, що втрачено в корені. *І вийде паросток із пня Єссея, і вітка виросте з його коріння*¹⁵. Паросток – це Мати Господня: проста, чиста, непорочна, вільна від будь-якого сімені ззовні й, подібно до Бога, плодоносна сама по собі. Вітка на паростку – це Христос, який каже: *Я – нарцис шаронський, ліля на долині*¹⁶. В іншому місці Він називає себе каменем, що відірвався від гори, без помочі рук¹⁷. Це пророцтво означає невинне народження від Діви, бо руки символізують шлюб, і це видно з таких слів: *Ліва рука його під головою в мене, а правою він мене обіймає*¹⁸. Це трактування підтверджують такі факти: тварини, що їх узяв Ной до себе в ковчег по парі, – нечисті¹⁹, число ж чистих тварин – непарне. Мойсеєві та Ісусові Навину звелів Бог ступити на святу землю босими ногами²⁰. Учням своїм Господь наказав проповідувати Євангеліє без обтяжливого взуття, без шкіряних сандалів²¹. Воїни, що забрали одяг Ісуса, взуття не знайшли, бо Господь не мав того, що заборонив мати учням своїм.

20. Дівичтво повинно бути добровільним

Я хвалю шлюб, славлю подружжя, але лише тому, що від нього народжуються невинні люди: я відділяю троянду від колочок, золото від землі, перлину від мушлі. Невже той, хто оре, буде орати вічно? Чи ж не задовольниться плодами своєї праці? Більше шанується шлюб, коли народженого від нього люблять сильніше. О мати, чому ти заздриш дочці? Вона народилася з твого лона, вигодувана твоїм молоком, виростала на твоїх грудях. Ти зберегла її своїм ревним благочестям – і ще обурюєшся, що вона забажала стати дружиною не воїна¹, а Царя? Вона зробила тобі велике благодіяння: ти стала тещею Бога².

*Щодо дівичь, – каже апостол, – то наказу Господнього не маю*³. Чому? Тому що невинний і сам апостол, причому не за наказом, а з власної волі. Ми ж не зобов'язані прислухатися до тих, хто вдає, що мав жінку⁴, лише на тій підставі, що, роздумуючи про помірність і закликаючи до постійної невинності, він сказав: *Я бажав би, щоб усі люди були, як я*, а також: *Кажу ж нежонатим та вдовицям, що добре їм, коли зостануться, як я*⁵, і далі: *Хіба ми не маємо права водити з собою сестру-жінку, як інші апостоли?*⁶ То чому ж він не має ніякого наказу Господнього щодо дівичь?⁷ А тому, що більше цінується те, що робиться без примусу. Бо якби було наказано жити незайманим, то шлюб був би невинним, незаконним, і взагалі було б дуже жорстоко

всупереч природі вимагати від людей життя ангелів⁸, і якимсь чином відкидати сам план творіння.

21. Зображення шлюбу в Старому та Новому Завіті

Не таким було уявлення про щастя в Старому Завіті: *Блаженний, хто походить з Сіону і має сім'ю в Єрусалимі*¹; проклята безплідна, що не народжувала. І ще: *Спадок Господній – діти, плід лона – нагорода*². Там – і обіцянки багатства, і запевнення: *Не буде недужого в поколіннях їх*³. А тепер⁴ сказано: *Та й скопець нехай не каже: “Я сухе дерево”. Я дам їм у моїм домі і в моїх мурах пам'ятник та ім'я, краще від синів та доньок; Я дам їм ім'я вічне, що не загине*⁵. Нині благословляються бідні: Лазарю надається перевага перед багатцем, що зодягнений у кармазин та вісон⁶; сьогодні немічний – сильніший. Тоді світ був порожній і, не кажучи за прообрази⁷, все благословення було в дітях. Тому й Авраам, уже в старості, одружується з Кетурую⁸, і Яків наймається за любовні яблука⁹, і прекрасна Рахиль, що є прообразом Церкви, нарікає, що її лона замкнуте¹⁰.

Але коли жнива помалу розпочались, був посланий жнець. Ілля і Єлисей – дівственники, багато учнів пророків теж дівственники. Єремії було сказано: *Не бери собі жінки*¹¹. Освяченому в материнському лоні заборонено мати жінку навіть під загрозою смерті. Те ж саме, але іншими словами мовить апостол: *Отже, через теперішні клопоти, воно добре, тобто що людині добре так бути*¹². Що ж то за необхідність, яка позбавляє радостей шлюбу? *Час короткий. Тож нехай ті, що мають жінок, живуть, немовби й не мали*¹³. Навуходоносор уже поряд. *Виповзає лев з гущавини своєї*¹⁴. Для чого мені одруження, щоб служити пихатому царю? Для чого діти, яких пророк оплакує, кажучи: *Язик від спраги в немовлятка до піднебіння прилипає; маленькі діти просять хліба, та нікому їм дати*¹⁵. Як уже було сказано, скарб невинності мали тільки чоловіки, а Єва й далі в болях народжувала¹⁶.

Та коли Діва зачала в лоні своєму і породила нам Дитя, *влада Якого на плечах у Нього*¹⁷, Бога сильного, Отця budouчого віку, – прокляття було знято. Смерть – через Єву, життя – через Марію. Ось чому дар дівництва виливається відтоді рясніше на жінок. – Початок його був закладений жінкою. Як тільки Син Божий зійшов на землю, то знайшов нову родину, щоб, шанований ангелами на небі, мати ангелів і на землі. Тоді стримана Юдита відтяла голову Олоферну¹⁸. Тоді Аман, ім'я якого означає “несправедливість”, був спалений власним полум'ям¹⁹. Тоді Яків та Іван покинули батька, сітки, човен і пішли за Спасителем, зреклись як кровних уз, так мирських звичок і домашніх турбот. Тоді вперше почули: *Коли хтось хоче йти за Мною, нехай зречеться себе самого, візьме хрест свій і йде за Мною*²⁰. Жоден воїн не йде на війну разом з жінкою. Учневі, який хоче поховати свого батька, це не дозволяється²¹. *Лисиці мають нори і птаці небесні – гнізда, а Син Чоловічий не має де голову прихилити*²², – ось чому не треба падати духом, якщо опинишся в скрутному становищі. *Хто нежонатий, клопочеться про Господні справи, як подобатися*

Господеві; а хто жонатий, клопочеться про справи цього світу, як догодити жінці, і він поділений. Так само й жінка незаміжня, і дівця клопочеться про Господні справи, щоб бути святою і тілом, і духом, а заміжня клопочеться про справи цього світу, як догодити чоловікові 23.

22. Дівцтво позбавляє багатьох неприємностей

Про обтяжливість і турботи шлюбу я коротко виклав у книжці про вічну невинність блаженної Марії¹, написану проти Гельвідія. Повторювати зараз те саме було б недоречно, а кому цікаво, той може звернутися до вказаного джерела. Скажу лише одне: апостол наказує нам молитися завжди², а одружений постійно молитися не може. Значить, або ми неуханно молимося і залишаємося у невинності, або перестаємо постійно молитися – і живемо за правилами шлюбу³. *І коли дівчина виходить заміж, – каже апостол, – не грішить, але такі зазнають тілесного горя*⁴. На початку цієї книги я зазначив, що не буду говорити про негативні сторони шлюбу, або ж – дуже мало; про це нагадую і тепер. Якщо ж хочеш знати, скількох прикростей позбавлена діва і як багато неприємностей чекає на одружену жінку, прочитай твір Тертуліяна “До приятеля-філософа”⁵ та інші його книги про дівцтво⁶, прекрасну книгу блаженного Кипріяна⁷ та все, що написав на цю тему у віршах і прозі Папа Дамас⁸, а також невеликі твори нашого Амвросія для сестри⁹, в яких він досить ґрунтовно й красномовно дослідив, систематизував та виклав усе, що стосується похвали дівци.

23. Дівцтво потрібно оберігати

Ми не прославляємо дівцтва, але вчимо оберігати його. Марно знати, що добре, якщо цього дбайливо не берегти. Те вимагає розсудливості, те – праці; щось властиве багатом, ще щось – лише декому. Сказано: *Хто витриває до кінця, той спасеться*¹; *Багато бо покликаних, але вибраних мало*². Тому заклинаю тебе Богом, Ісусом Христом і вибраними Його ангелами: не виставляй легковажно напоказ церковного посуду, що його дозволено бачити лише священникам. Хай не побачить хтось необізнаний святилища Божого! Узза доторкнувся ковчега, чого не можна було робити, – і Господь вдарив його на смерть³. Та ні золотий, ані срібний посуд не є таким дорогим для Бога, як храм дівичого тіла. Спочатку був образ⁴, тепер настала реальність. Ти говориш просто й привітно, не погорджуєш навіть незнатними людьми, та нахабні очі дивляться інакше. Вони не вміють бачити краси душі, лише – тіла. Єзекія показує асирійцям скарб Божий⁵, асирійці ж бачать бажане для себе. І ось, коли Юдея була знищена частими війнами, скарби Господнього храму вперше забрали вороги⁶, і Валтасар пив із священного посуду разом зі своїми вельможами, жінками, наложницями⁷, бо найбільше торжество пороку – осквернити найсвятіше.

24. Розмови підлесників – нечестиві

Не слухай нечестивих розмов ¹. Часто люди, що говорять непристойні речі, випробовують, наскільки тверді твої наміри. О діво, якщо ти охоче слухаєш усе, якщо відгукуєшся на кожний жарт, то що б ти не сказала – будуть це хвалити; що б не заперечила – будуть заперечувати. Називатимуть тебе веселою, святою, щирою. Ось, – скажуть, – воістину раба Христова, ось втілена простота, не те що якась груба, бридка, огидна, неотесана, тому й не змогла знайти собі чоловіка. Ми легко піддаємося злу: до своїх підлесників ми особливо прихильні, й хоч запевняємо, що не варті похвали та заливаємось притім рум'янцем, але в глибині душі радіємо, коли нас хвалять. Наречена Христова – як ковчег Завіту, облицьований щирим золотом і зверху, і зсередини ², що зберігає в собі Закон Господній. Як у ковчезі не було нічого, крім скрижалів Завіту, так і в тебе не повинно бути ніяких сторонніх помислів. На цьому очистилищі, як на Херувимах, хоче возсісти Господь ³. Він посилає учнів своїх, щоб вони позбавили тебе мирських турбот, як зробили це з ослятком ⁴, щоб ти покинула єгипетську соломку й цеглу ⁵ та пішла за Мойсеєм у пустиню і ступила на обітовану землю.

Нехай ніхто не затримає тебе: ні мати, ні сестра, ні родичка, ні брат. Господь потребує тебе. Якщо ж хтось захоче перешкодити тобі, – нехай боїться кари, що впала на фараона. Той не захотів відпустити народу Божого для богослужіння, тому й зазнав усього того, про що написано ⁶. Ісус увійшов до храму і викинув з нього все, чого не повинно бути в храмі ⁷. Бог – ревнивий ⁸ і не хоче, щоб дім Отця перетворювали на печеру розбійників ⁹. Коли ж у ньому рахують гроші, продають з голубів ¹⁰ і знищують простоту; коли дівочі груди сповнені турботи про мирське, – тоді розривається завіса храму ¹¹, Наречений встає у гніві й каже: *Ось дім ваш лишилось вам порожній* ¹². Читай Євангеліє і зауважиш, що Марії, яка сидить у ногах Господа, надається перевага перед дбайливою Мартою, що старанно сповняла обов'язок гостинності, готувала їжу для Господа і Його учнів. *Озвався Господь до неї: "Марто, Марто, ти побиваєшся і клопочешся про багато, одного ж потрібно. Марія вибрала кращу частку, що не відніметься від неї"* ¹³. Будь же й ти Марією: віддай перевагу вченню, а не їжі. Нехай сестри твої метушаться і думають, як їм прийняти в гостях Христа, ти ж відкинь разом усе мирське, сядь у ногах Господа і кажи: *Я знайшла Того, Кого любить моє серце; схопила я Його й не пустила* ¹⁴, і Він відповість тобі: *Одна ж єдина моя голубка, моя досконала, єдина у матері своїй, улюблена тієї, що її вродила* ¹⁵, тобто небесного Єрусалиму ¹⁶.

25. Остерігайся виходити з дому

Нехай береже тебе тайна твого дому; нехай там завжди веселиться з тобою Наречений. Коли молишся – ти розмовляєш з Ним, коли читаєш – Він розмовляє з тобою; і коли сон здолає тебе, Він прийде – і нутро здригнеться твоє ¹, і встанеш ти, кажучи: *Я з любові знемагаю* ², і на відповідь почувеш від Нього: *Садок замкнений, моя сестро-дружину, садок замкнений, криниця під печаттю* ³. Остерігайся виходити з

дому⁴, не бажай бачити дочок чужої країни, навіть маючи братами патріархів, а батьком – Ізраїля. Діна, вийшовши з дому, зазнала насильства⁵.

Я не хочу, щоб ти шукала Нареченого по майданах і міських провулках. Навіть якщо ти скажеш: *Встану, обійду навколо місто. По вулицях та по майданах шукатиму я Того, Кого серце моє любить*⁶, і будеш питати: *Чи бачили ви Того, Кого серце моє любить*⁷, – ніхто не відповість тобі. Нареченого не знайти на майданах – *тісні ті двері й вузька та дорога, що веде до життя*⁸. Ось і наслідок: *Шукала я Його, та не знайшла вже; я кликала Його, та Він не обізвався до мене*⁹. І якби тільки те, що не знайшла! – Тебе зранять, роздягнуть, і тоді, ридаючи, промовлятимеш: *Знайшла мене сторожа, що круг міста ходить. Вона мене побила, поранила. Здерли з мене плащ мій...*¹⁰ Якщо та, що сказала: *Я сплю, та моє серце не засинає*¹¹ і *Торбинка мірри – любий мій для мене, на моїх грудях спочиває*¹², зазнала такого, коли вийшла з дому, то що буде з нами, зовсім ще юними, коли залишаємося ззовні, як наречена з Нареченим входять усередину?¹³

Ісус – ревнивий. Він не хоче, щоб інші бачили обличчя твоє. Якщо потім ти навіть будеш просити прощення і виправдовуватися: “Я закрила обличчя покривалом, я шукала Тебе і промовляла: *Скажи мені, о Ти, що Його моє серце любить, де Ти пасеш, де Ти розташовуєш її опівдні, щоб я безцільно не блукала коло отар Твоїх друзів*¹⁴, Наречений все-таки обуриться, розсердиться і скаже: *Якщо не знаєш, о найкраща між жінками, то йди слідом за чередою і паси твої козлята коло шатер пастухів*¹⁵, тобто: “Хоч ти й прекрасна і з усіх жінок найпривабливіша Нареченому своєму, але якщо не пізнаєш самої себе й не берегтимеш серця свого¹⁶, якщо не уникатимеш поглядів юнаків, – забирайся з мого весільного чертогу й паси своїх козлів, яким місце зліва від Мене”¹⁷.

26. Двері серця твого повинні бути відкритими для Христа і закритими для диявола

Євстохіє, дочко моя, пані, товаришко, сестро! Перша назва – по віку, друга – по суті, третя – по вірі, четверта – по любові. Прислухайся до слів Ісаї: *Йди, народе мій, увійди в свої кімнати й замкни за собою двері, сховайся на часинку, поки гнів не перейде!*¹ Нехай ззовні блукають діви дурні, ти ж перебувай усередині з Нареченим², бо якщо зачиниш двері та за євангельським наказом таємно помолишся Отцю своєму³, то Він прийде, постукає і скаже: *От стою при дверях і стукаю: Як хто почує голос Мій і відчинить двері, увійду до нього і вечерятиму з ним і він з Мною*⁴, а ти, чуйна, зразу відповіси: *Ось чую: стукає мій любий: “Відчини мені, о моя сестро, моя люба! Моя голубко, моя чиста!”*⁵ Не кажи: *Я скинула із себе мою одягу: як мені її надягнути? Помила собі ноги: як мені їх бруднити?*⁶ – Негайно встань і відчини, щоб не пройшов Він повз тебе, поки ти гаєшся, і щоб не жалілася ти потім, кажучи: *Я відчинила любому моєму, та любий мій уже відвернувся, пішов далі*⁷. І справді, чому двері серця твого мають бути замкнені для Нареченого? Нехай вони будуть відкритими для Христа, закриті ж для диявола, згідно з таким наказом: *Коли*

вельможі гнів на тебе запалає, не кидай твого місця ⁸. Даниїл у верхній трапезній своїй мав вікна відчинені на Єрусалим ⁹. Ти також тримай вікна розчакнутими, та тільки туди, звідки приходить світло, звідки видно град Божий. Не відчиняй ті вікна, про які сказано: *Через рану дочки мого народу я ввесь у ранах* ¹⁰.

27. Марнославство й зарозумілість – небезпечні

Особливо треба уникати тобі вогню марнославства. *Як можете ви вірувати, коли ви славу один від одного приймаєте?* ¹ Дивись, яке це зло: хто під владою марнославства, – не може вірити в Бога. Ми ж будемо твердити: *Ти моя слава* ². *Хто хвалиться, нехай у Господі хвалиться* ³. *Якби я ще й людям хотів подобатися, я не був би Христовим слугою* ⁴. *Мене ж не доведи, Боже, чимось хвалитися, як тільки хрестом Господа нашого Ісуса Христа, яким для мене світ розп'ятий, а я – світові* ⁵. І ще: *Богом ми день-у-день хвалились* ⁶. *Душа моя нехай Господом хвалиться* ⁷. Коли подаєш милостиню, нехай це бачить лише Бог ⁸. Коли постиш, нехай буде радісне обличчя твоє ⁹.

Одежа не повинна бути ані дуже охайною, ані дуже недбалою і нічим особливим не повинна виділятися, щоб не зупинялися перед тобою натовпи людей і не показували на тебе пальцями. Брат помер, а тепер треба поховати тіло сестри: гляди, щоб не померти тобі самій, коли будеш робити це дуже часто ¹⁰. Не намагайся видаватися більш набожною і смиренною, ніж ти є насправді; не шукай слави, цураючись її. Адже багато з тих, що уникають свідків своєї бідності, милосердя і посту, хочуть прославитися саме тим, що зневажають славу; і дивно, що, тікаючи буцімто від хвальби, домагаються її.

Я часто зустрічав людей, позбавлених будь-яких хвилювань, через які б їхня душа страждала, раділа, надіялася чи боялася; але людини, що позбулася славолюбства, – не знайти, і найкраща вже та, що має невеликі родимки на прекрасному тілі ¹¹. Я не буду нагадувати, щоб ти не хвалилася своїм багатством, не звеличувалася перед іншими знатністю роду, бо знаю твоє смирення, відаю, що ти щиро говориш: *Серце моє, о Господи, не горде, та й очі мої не несуться вгору* ¹². Я знаю: ні в тебе, ні в матері твоєї нема пихи, через яку впав диявол ¹³. Тому я й не пишу тобі про це, бо нема потреби вчити когось того, що він вже знає. Однак остерігайся, аби в тебе не з'явилась погорда саме від того, що ти знехтувала мирське марнославство; не закрався таємний помисел подобатись в убогому одязі саме тому, що ти відмовилась від золототканого, і в зібранні братів і сестер сісти на краєчок лавки, показуючи себе недостойною; навмисно говорити тихим голосом – ніби ти знесилена постами – і опиратися на чужі плечі, зображуючи ходу ослабленої людини.

Є такі, що роблять нездоровий вигляд, аби склалося враження, що вони постять ¹⁴, і як тільки побачать когось, починають стогнати, хмурити брови і, прикриваючи обличчя рукою, ледве дивляться одним оком. Жалобний одяг у них, пояс із мішковини, ноги й руки брудні, а шлунок, оскільки його не можна бачити, – переповнений їжею. Це для них щоденно співається у псалмі: *Бог розсипав кості тих, що облогою стали проти тебе* ¹⁵. Інші змінили одяг на чоловічий і соромляться того,

що народились жінками, обрізають собі волосся і безстидно виставляють обличчя, схожі на євнухів. Є і такі, що, зодягнені у волосяницю, накинули хвацько зшитий капюшон і ніби повернулися у дитинство: вони нагадують сов і пугачів.

28. Портрет духівника-лицеміра

Аби не склалося враження, що я говорю тільки про жінок, додам: уникай також чоловіків, обвішаних веригами. У них, всупереч апостольському наказові, довге, як у жінок, волосся¹, цапина борода, чорний плащ і голі, щоб терпіти холод, ноги. Все це – знаки диявола. Таким був колись Антим, недавно Софроній², і Рим гірко оплакував їх. *Бо з таких походять ті, що влазять у дома і зводять легкoduшне жіноцтво, обтяжене гріхами, яке дається на повіддя різним пристрастям; ніби весь час навчається, а ніколи не може дійти до зрозуміння правди*³. Вони надягають маску суворості, вдають, що довго постять, вгамовуючи голод крадькома вночі. Соромно казати далі: можеш подумати, що я не застерігаю, а нападаю. Є й інші: кажу про людей свого стану, які тільки для того й добиваються пресвітерства і дияконства, щоб вільніше бачитись з жінками. Вся турбота в них про одягу, щоб пахла, і ноги щоб були щільно обтягнуті шкірою. На закрученому волоссі – сліди від щипців, пальці сяють від перстенів; щоб не замочити підошв, вони ходять навшпиньках. Коли ти побачиш таких типів, вважай їх радше нареченими, а не духівниками.

Інші всі зусилля і ціле життя своє присвятили, щоб дізнатися імена, адреси і вдачу матрон. Одного з них, особливо досвідченого в цьому, я коротко опишу тобі, щоб, знаючи вчителя, ти могла швидше впізнати учня. Зі сходом сонця цей нахабний старець уже на ногах: складає план візитів, вибирає найкоротші дороги, трохи не ввалюється у ліжка тих, що ще сплять. Якщо побачить подушечку, вишукану скатертину або щось інше з домашнього дрантя, – хвалить, дивується, мацає і, натякаючи, що потребує цих речей, не випрошує, а таки вимагає їх, тому що будь-яка жінка боїться образити такого гостя. Невинність, піст – вороги його. Вже по запаху він визначає, що на сніданок, тому скрізь відомий як “грубий плямкаючий старий”. Язик його – грубий і зухвалий – завжди готовий паплюжити. Куди не глянь, – всюди він. Якщо розійшлась якась плітка, автор і поширювач її – він. Коні його міняються щохвилі, і вони такі дивні, такі люті, що мимоволі подумаєш: він рідний брат фракійського царя⁴.

29. Вдача удаваних дівиць і вдів

Хитрий ворог по-різному підступає до нас. Змій – найхитріший з усіх тварин, що їх сотворив Господь Бог на землі¹. Тому апостол і каже: *Каверзи його нам добре відомі*². Ні навмисна недбалість, ні педантична охайність не личить християнам. Якщо ти чогось не розумієш, коли щось у Писанні викликає у тебе сумнів, спитай того, чиє життя бездоганне, вік поважний, про кого не ходить лихий поголос і хто міг би сказати: *Я вас заручив одному лиш чоловікові, появив вас чистою дівою Христові*³. Але якщо нема нікого, хто б міг пояснити тобі, то краще залишатися у безпечному незнанні, ніж дошукуватись, піддаючи себе ризику. Пам’ятай, що ти ходиш серед сітей⁴, і багато дівиць, випробуваних у доброчесності, на самому порозі смерті

випустили з рук своїх приготований для них вінець. Якщо служниці твої сповнені такої ж рішучості посвятити себе Христові, як і ти, – не возносяся перед ними, не чванься тим, що ти – пані. У вас тепер спільний Наречений, разом ви співаєте псалми на славу Христову, разом приймаєте тіло Христове, чому ж трапеза – окремо? Та й інших запрошуйте. Слава дівиць нехай спонукує й інших.

Якщо зауважиш, що котрась дівиця нетверда у своєму намірі, підтримай, утіш, приголуб її, зроби її дівицтво своїм набутком. Якщо котрась тільки прикидається ⁵, а насправді бажає уникнути ярма Христового, прочитай їй з Апостола: *Ліпше одружитися, ніж розпалюватися* ⁶. А тих дівиць і вдів, що, всіляко розважаючись, вештаються по оселях знатних матрон і своєю безсоромністю перевершують паразитів ⁷, гони, як заразу. *Лихі розмови псують добрі звичаї* ⁸. У цих жінок немає інших турбот, як про черево і все, що стосується його. Вони люблять давати поради і казати таке: “Дорога моя, користай зі свого становища й живи, поки живеться”. Поринаючи в пиятику та похоті, вони сіють усяке зло, схиляють до насолод навіть залізні душі і, як їх охоплює пристрасть, противна Христові, хочуть виходити заміж, стягаючи на себе осуд, бо відкинули першу віру ⁹.

Не думай про себе високо, не намагайся здаватися сама собі та й іншим дуже красномовною і талановитою, забавляючи себе складанням ліричних пісень. Не наслідуй з делікатності поганих манер матрон ¹⁰, які, то стискаючи зуби, то розкриваючи рота, виціджують слова, запинаючись, як заїки, і вважають грубим усе, що природне. Навіть у мові їм подобається розпуста! *Що спільного між світлом та темрявою? Яка згода між Христом і Веліяром?* ¹¹ Що спільного у Псалтиря з Горацієм? У Євангелії з Мароном? У Ціцерона з Апостолом? ¹² Хіба не обуриться брат, побачивши тебе за столом у капищі ідолів? ¹³ І хоч для чистих усе чисте ¹⁴ і не слід нічого відкидати, коли його з подякою приймати ¹⁵, однак ми не можемо пити водночас чаші Господньої і чаші бісівської ¹⁶. Розкажу тобі свою неймовірну історію.

30. Видіння Єроніма в Єрусалимі

Багато років тому, коли я заради Царства Небесного зрікся ¹ свого дому, батьків, сестри, близьких і, що ще важче, – звички вишукано харчуватися, я вирушив, як воїн Христовий, до Єрусалиму. Але я не зрікся своєї бібліотеки, яку зібрав у Римі великим старанням і працею. Ось так я постив, нещасний, і водночас думав читати Ціцерона. Після частих нічних чувань, після сліз, що їх із самої глибини душі викликали спогади про колишні гріхи мої, я все-таки тримав у руках Плавта ². Коли ж опам’ятовувався і починав інколи читати пророків, – необроблена мова їхня жахала мене ³, і сліпими очима, не бачачи світла, я думав, що винні не очі, а сонце. І ось, коли так знущався наді мною стародавній змій ⁴, приблизно посередині Великого Посту я був уражений сильною лихоманкою, що безупинно мучила виснажене моє тіло і так пожирала нещасні мої члени, що від мене залишилися тільки самі кістки.

Готувалися вже до похорону. Тіло застигало і життєва сила душі зберігалася тільки в бідних моїх грудях, заледве теплих, – як раптом, піднесений у дусі, я постав перед престолом Судді. Там було стільки світла й сйява від тих, які стояли довкола, що я впав на землю і не смів глянути вгору. На питання, хто я такий, я відповів:

“Християнин”. Але Той, хто сидів на престолі, сказав: “Брешеш! Ти – ціцеронянин, а не християнин, – *де скарб твій, там і серце твоє*⁵. Я вмиє онімів і під ударами, бо Він наказав бити мене, зазнаючи ще більших мук совісті, подумки благає: *У Шеолі хто Тебе возхвалить?*⁶ Потім я почав лементувати і, плачучи, просити: *Помилуй мене, Господи, помилуй мене*⁷. Ці слова лунали поміж ударами батогів. Нарешті ті, що стояли довкола престолу, припали до колін Того, хто сидів на ньому, та благали, щоб Він простив мою молодість і дав мені можливість покаятися в гріхах, а якщо я знову почну читати твори язичників, тоді вже покарає мене. Я ж, призиваючи ім’я Господне, присягнув: “Господи, якщо коли-небудь у мене будуть мирські книжки, якщо я буду читати їх, – значить я зрікся Тебе!”

Після цієї присяги я повернувся на землю і розплющив очі, повні сліз. Навіть недовірки повірили в те, що сталося, бачачи, як я страждаю. Це, звичайно, не було сном, маревом чи хворою уявою, що так часто вводять нас в оману. Доказом служить престол, перед яким я був розпростертий, суд, якого я настрашився (не доведи, Господи, мені ще раз таке пережити), плечі в крововиливах. Пробудившись, я все ще відчував біль від ударів і, нарешті, головний доказ – відтоді я почав читати божественне з таким запалом, з яким раніше не читав людського.

31. Срібллюб’я – мерзенне, наше надбання – духовне

Ти повинна уникати пороку грошлюбства. Не тільки не домагайся чужого, бо за це карають і суспільні закони, але й не бережи свого, яке насправді є чужим. Сказано: *І коли ви в чужім добрі не були вірні, хто вам дасть ваше?*¹ Купи золота і срібла – не для нас; наше надбання – духовне. Про це сказано: *Викуп життя людини – її багатство*². Ніхто не може двом панам служити: бо або одного зненавидить, а другого буде любити, або триматиметься одного, а того знехтує. Не можете Богові служити – і мамоні³, тобто багатству. Адже мовою сирійців слово “мамона” означає “багатство”. Думки про харчі – перешкода для віри, корінь срібллюбства, турбота язичників.

Але ти можеш сказати: “Я дівчина тендітна й не можу працювати руками. Доживу до старості – почну хворіти. Хто тоді допоможе мені?” Послухай, що говорить Ісус апостолам: *Не турбуйтеся вашим життям, що вам їсти та що пити; ні тілом вашим, у що одягнутись. Хіба життя – не більше їжі, тіло – не більше одежі? Гляньте на птиць небесних: не сіють і не жнуть, ані не збирають у засіки, а Отець ваш небесний їх годує!*⁴ Якщо в тебе не буде одягу, – лілея хай стане тобі прикладом; якщо будеш голодна⁵, згадай: блаженні голодні та спраглі⁶; якщо будеш хвора, прочитай: *Тому я милуюся в немочах*⁷, і: *Щоб я не загордів надмірно висотою об’явлень, дано мені колючку в тіло, посланця сатани, щоб бив мене в обличчя, щоб я не зносився вгору*⁸. Радій з будь-якого Божого рішення, тому що доньки Юдині радіють будь-якій твоїй постанові, Господи⁹. Нехай завжди з твоїх уст звучать слова: *Нагим вийшов я з материнської утроби, нагим і повернусь туди*¹⁰. Ми бо не принесли на світ нічого, та й винести нічого не можемо¹¹.

32. Сріблолюб'я – корінь усіх бід

Як багато жінок набиває шафи одягом, щодня міняє убрання і не може дати собі ради з міллю ¹. “Благочестивіша” від них обходиться однією сукнею і, маючи повні скрині, носить подертий одяг. Пергамен фарбують у червоне, букви пишуть золотом, обкладинки прикрашають дорогоцінним камінням ², а біля їхніх воріт нагим помирає Христос ³. Якщо творять милостиню, трублять перед собою у труби ⁴, коли кличуть на спільну трапезу ⁵, наймають оповісника. Недавно бачив, як одна зі знатних римських матрон (імен не називаю, щоб ти не побачила тут сатири), оточена євнухами, в соборі святого Петра власноручно – щоб вважатись ще благочестивішою – роздавала жебракам по монеті. Якась стара в лахміттях забігла, як це часто буває, наперед, щоб отримати собі ще й другу монету, але коли черга дійшла до неї, замість динарія дістала кулак і за свій “тяжкий злочин” розплачується тепер кров'ю. *Бо корінь усього лиха – грошолобство* ⁶, і тому воно називається у апостола “ідолослужінням” ⁷.

Шукай перше Царства Божого та справедливості його, а все те вам додасться ⁸. Господь не дасть загинути від голоду праведній душі: *Молодим був я і вже постарівся, але не бачив покинутого праведника і його нащадків, які просили б хліба* ⁹. Іллю годують круки ¹⁰; вдова з Сарепти, яка от-от із сином мала померти з голоду, годує пророка, і той, що прийшов до неї за шматком хліба, – чудесним способом наповнює її посуд мукою, а глечик – олією ¹¹. Апостол Петро мовить: *Срібла й золота нема у мене; що ж маю, те тобі даю: в ім'я Ісуса Христа Назарянина, встань і ходи!* ¹² А сьогодні багато хто якщо не словами, то ділами своїми промовляє: “Віри й милосердя немає в мене, а що маю, того – золота і срібла – не дам тобі”. Отже, маючи поживу та одягу, цілком будьмо вдоволені тим ¹³. Послухаймо, що просить Яків у своїй молитві: *Як Господь буде зо мною і збереже мене в цій дорозі, що її верстаю, і як дасть мені хліба їсти та й одяжі одягтися...* ¹⁴ Він благав тільки про найпотрібніше, а через двадцять років повернувся в ханаанську землю багатим паном і ще багатшим батьком. У Писанні чимало прикладів вчить нас, що грошолобства треба уникати.

33. Розповідь про ощадливого ченця

Тему грошолобства я розкрию, якщо дасть Бог, в окремому творі, а зараз розкажу тільки про те, що сталося кілька років тому в Нітрії ¹. Один монах, людина радше бережлива, ніж грошолобна, не надав значення тому, що за тридцять срібняків був проданий Господь ². По його смерті знайшли в нього сто солідів ³, які він заробив ткацтвом. У монахів, а там їх жило по келіях до п'яти тисяч, відбулась нарада. Одні казали, що гроші треба роздати бідним, інші – віддати на церкву, ще хтось радив відіслати їх родичам. Але отці Макарій, Памва, Сидор та інші з надхнення Святого Духа постановили закопати гроші разом з їхнім власником, сказавши притім: *Срібло твоє нехай буде на погибель з тобою...* ⁴ Хай ніхто не думає, що вони вчинили жорстоко: такий страх напав на монахів у Єгипті, що залишити після себе хоч один солід вважалося злочином.

34. Три різновиди чернецтва

Оскільки я згадав про монахів, розкажу тобі трохи про них, бо знаю: ти охоче слухаєш усе, що стосується святості. У Єгипті є три різновиди монахів. Ті, що живуть у спільнотах, називаються *кіновітами*. *Анахорети* проживають у пустелі строго на самоті й названі так тому, що втекли далеко від людей. І, нарешті, найгірший різновид монахів, який у нашій країні якщо не єдиний, то переважаючий. – Ці монахи об'єднуються по двоє-троє, деколи в більші групи, і живуть по своїй волі й розумінню. Частину того, що вони виготовляють, віддають до гурту, щоб мати спільний хліб. Живуть переважно у великих містах і селищах. Усе, що вони виготовляють, коштує набагато дорожче від справжньої вартості виробу – ніби священне їхнє ремесло, а не життя. Вони часто сваряться між собою. Живучи з власної праці, нікому не дозволяють керувати собою, постійно змагаються один перед одним у пості й у всьому, що має бути таємне ¹. В них усе показне: широкі рукави, великі чоботи, груба одяга, часті зітхання, візити до дівиць, очорнення духовенства; але як тільки настає святковий день, – вони об'їдаються до блювоти.

35. Спільне чернече життя

Отже, покинемо їх, мов якусь заразу, та вирушимо до тих, що живуть спільно. Перше правило в них – коритися старшим і сповняти все, що їм накажуть. Кіновіти розділені на десятки (декурії) та сотні (центурії), також у дев'яти монахів кожний десятий – зверхник, а сотий має над собою десять зверхників. Живуть вони окремо, але в суміжних келіях. До дев'ятої години вечора всяка діяльність ніби зупиняється, ніхто ні до кого не йде, хіба до тих, що їх ми називаємо деканами ¹. У них шукають поради ті, кого турбують помисли. Після дев'ятої години кіновіти збираються разом: співають псалми, читають зазвичай Писання і моляться. Потім, коли всі сядуть, отець, стоячи посередині, починає промову, під час якої настає така тиша, що ніхто не посміє і глянути на когось, не наважиться навіть кашлянути. Тихо збігають по обличчях сльози, але скорбота ніколи не переростає у ридання. Коли ж священник починає говорити про Христове Царство, прийдешне блаженство і грядучу славу, – монахи із затамованим подихом і зведеними до неба очима подумки взивають: *Коли б то у мене крила, як у голубки, я полетів би і відпочив би* ².

Збори закінчуються. Кожна декурія зі своїм головою сідає до столу. Прислужують там по черзі. Під час трапези ніхто не розмовляє. Споживають хліб, овочі та зілля, приправлене сіллю і олією. Вино п'ють тільки старі монахи. Для них і малолітніх часто готують обіди, щоб підтримати похилі літа одних і не зморювати інших, що тільки починають жити в Бозі. Потім усі встають і, заспівавши подячну пісню Господу, розходяться по своїх келіях. Між собою розмовляють тільки про духовне. Слабкого втішають; того, що горить любов'ю до Бога, заохочують до ще більшої ревності. І оскільки вночі, крім загальних молитов, кожний молиться на своїй постелі, декани обходять келії і прислухаються, що там робиться. Як виявиться, що хтось недбалый, – вони не ганьблять його, а відвідують частіше, радше спонукаючи, а не примушуючи недбалого до молитви.

Роботу призначають наперед; про зроблене доповідають деканові, а через нього – економові, який і сам з великим трепетом щомісяця дає звіт спільному отцеві. Отець

же дбає про потреби всіх, оскільки тут не дозволено казати: “В мене нема туніки, плаща” чи ще чогось. Якщо хтось захворіє, того переносять у просторе приміщення, де старі оточують його такою увагою, що він і не згадає про міські вигоди чи материнську турботу. Недільні дні присвячуються тільки молитві й читанню. Щоденно щось вивчають із Писання. Піст однаковий протягом усього року, крім сорокаденного: тільки тоді допускається більша строгість. Під час П’ятидесятниці кіновіти обмежуються тільки сніданком³, щоб і церковній традиції віддати належне й не обтяжувати шлунок дворазовою трапезою. Такими зображають есеїв Філон, наслідувач Платонової мови⁴, і Йосиф, цей грецький Лівій, у другій частині своєї історії юдейського полону⁵.

36. Пустельники

Оскільки в листі про дівіцтво я заговорив майже без усякої потреби про монахів, то опишу тобі й тих, що називаються анахоретами. Покидаючи монастирі, вони відходять у пустелі й нічого, крім хліба та солі, не беруть із собою. Початок такого способу життя поклав Павло, прославив Антоній¹, але якщо звернутися до самих джерел, то зачинателем був Іван Хреститель. Чоловіка-самітника описав і пророк Єремія: *Добре для людини носити ярмо в юнацтві. Нехай сидить на самоті мовчки, бо Він його наклав на нього... Нехай наставить тьму, хто б’є, щоку, нехай набереється зневаги до насату! Бо не навіки Господь відкидає*². Їхній подвиг і спосіб життя у плоті, але не для плоті я опишу тобі, якщо захочеш, іншим разом. Тепер повернуся до своєї теми, бо, роздумуючи про грошолобство, я перейшов до теми монахів. Маючи перед собою їхній приклад, ти знехтуєш, не кажучи про золото, срібло та інші багатства, самою землею і небом та, з’єднавшись з Христом, заспіваєш: *Бог – скеля мого серця*³.

37. Про молитву

Хоч апостол наказує нам молитися завжди¹, а Святі навіть уві сні не переривають молитви, все ж таки ми повинні виділити години, щоб сам час закликав нас до молитви: кожний знає третій, шостий, дев’ятий час², а також світанок і вечір. Не починай їсти, поки не воздаси хвали Богові, не виходи з-за столу, доки не подякуєш Творцеві. Вночі треба вставати двічі або тричі й роздумувати про те, що ми твердо пам’ятаємо з Писання. Виходи з дому й повертайся назад з молитвою, нехай вона спадає на думку швидше, ніж сядеш. Нехай тіло не відпочиває, поки не насититься душа. Всяку справу, кожен свій крок ознаменувуй хрестом.

Нікого не ганьби, не обмовляй сина матері твоєї³. *Ти хто такий, що чужого слугу судиш? Своєму господареві стоїть він або падає; а стоятиме, бо Господь має силу втримати його*⁴. Якщо попостиш кілька днів, – не думай, що ти вже стала ліпшою від тих, які не постять. Ти постиш і лаєшся, а хтось не постить і лагідний. Коли сваришся, – відчуваєш і душевні страждання, і тілесний голод; а хтось помірно їсть і дякує Богові. Ось тому щоденно взиває Ісая: *Хіба такий піст мені до вподоби*⁵, *слово Господнє*⁶, і знову: *Таж ви в день посту виконуєте ваші справи, гнобите всіх*

*робітників ваших... Хіба такий піст мені до вподоби?*⁷ Що за піст може бути в тих, чий гнів триває не тільки протягом ночі⁸, але й цілого місяця? Роздумуючи над собою, хвалися не чужим падінням, а власним подвигом.

38. Тілесні та духовні діви

Не бери прикладу з тих жінок, які турбуються про тіло¹, підраховують прибутки від своїх маєтків і щоденні домашні витрати. Одинадцятьох апостолів не зламала зрада Юди, і через те, що Фігел і Олександр відкинули віру², учні Христові не зреклися її. Не кажи: “Ось діва багата та задоволена, всі поважають її; у неї збираються брати й сестри”. Взагалі дуже сумнівно: чи діва вона? *Господь бо не дивиться так, як чоловік: чоловік дивиться на лице, Господь же дивиться на серце*³. Тому навіть якщо вона діва тілом, не знаю, чи вона діва духом. Апостол визначив діву так: *Свята і тілом, і духом*⁴. Врешті-решт вона має свою славу. Нехай нехтує думку Павла, нехай насолоджується життям.

Ми ж будемо наслідувати кращих. Візьми собі за приклад блаженну Марію, яка була настільки непорочна, що сподобилася стати Матір'ю Господа⁵. Коли зійшов до неї ангел Гавриїл в образі чоловіка й сказав: *Радуйся, благодатна, Господь з тобою!*⁶, стривожена⁷ Марія не могла навіть відповісти йому, тому що ніколи раніше не вітав її жоден чоловік. Вчувши ж благу вістку, починає говорити, – і ось уже та, що боялась чоловіка, без страху розмовляє з ангелом.

Ти теж можеш бути матір'ю Господа: *Візьми велику таблицю і напиши на ній розбірливим письмом*⁸ і, коли наблизитися до пророчиці й зачнеш у лоні своєму, і породити сина⁹, скажи: *І ми були зачали, були в муках, але родили хіба що вітер*¹⁰. Тоді син твій відповість тобі та скаже: *Ось моя мати і брати мої*¹¹. І – дивна річ! – Кого ти незадовго до того осягла своїм великим розумом і стрімким пером закарбувала в юному серці, Той, що забрав у ворогів здобич, зганьбив правителів і владу та, прибивши їх до хреста¹², зачатий росте і, ставши великим, робить тебе із матері нареченою. Велике страждання, але й велика нагорода бути як мученики, бути як апостоли, бути як Христос.

Однак усе це тоді спасенне, коли сповняється в Церкві, коли святкуємо Пасху в одному спільному домі¹³, коли входимо до ковчега разом з Ноем¹⁴, коли під час падіння Єрихону оберігає нас виправдана Рахав¹⁵. А ті, що називаються дівами в різних еретиків і нечестивих маніхеїв¹⁶, – насправді блудниці, а не діви. Бо якщо творець їхнього тіла – диявол, то як вони можуть шанувати творіння свого ворога? Якщо ж вони знають, що ім'я діви почесне, то ховають вовчу суть під овечою шкурою¹⁷. Антихрист видає себе за Христа, а вони – безстыдне життя прикривають почесним іменем.

Радуйся, сестро моя! Радуйся, дочко! Радуйся, діво! Ти дійсно є тим, що інші тільки зображають із себе.

39. Приклад Христа вчить нас терпеливо зносити страждання

Усе, що ми тут виклали, може видатися обтяжливим для того, хто не любить Христа. Але хто весь блиск мирського життя вважає сміттям ¹ і все, що під сонцем, – марнотою ², хто задля придбання Христа помер зі своїм Господом ³ і воскрес ⁴, і розіп'яв тіло своє з пристрастями та похотями його ⁵, той щиро визнає: *Хто нас відлучить від Христової любові? Горе чи страждання, чи переслідування, чи голод, чи нагота, чи небезпека, чи меч?* ⁶ Бо я певний, що ні смерть, ні життя, ні ангели, ні власті, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні висота, ні глибина, ані інше якимось створіння не зможе нас відлучити від Божої любові, що в Христі Ісусі, Господі нашім ⁷.

Заради нашого спасіння Син Божий стає Сином Людським: дев'ять місяців у лоні чекає народження, терпить муки, з'являється закривавлений, сповивається в пелени, усміхається на ласки. Покладений у тісні ясла Той, в Чийй пригорщі поміщається увесь світ ⁸. Не кажу вже про те, що до тридцяти років, нікому не відомий, Він бідує разом з батьками. Потім, коли Його б'ють, – Він мовчить, розпинають на хресті, – Він молиться за своїх катів. *Чим Господеві я віддячу за всі Його добродійства для мене? Чашу спасення прийму і ім'я Господнє призову* ⁹. Цінна в очах Господніх смерть його вірних ¹⁰. Це єдина достойна відплата, коли кров оплачується кров'ю, і – спасенні кров'ю Христа – ми охоче вмираємо за Спасителя.

Хто зі Святих одержав вінець без мук? Праведний Авель убитий ¹¹, Авраам ризикує втратити жінку ¹². Не хочу розтягувати свого листа: кожний терпить свої муки. Лише один Соломон жив серед розкошів та задоволень і, можливо, тому впав ¹³. *Бо кого Господь любить, того карає, і б'є кожного сина, якого приймає* ¹⁴. Чи не ліпше короткий час бути воїном, носити кіл ¹⁵, зброю, припаси їжі, знемагати під латами, а потім радіти як переможець ¹⁶, ніж бути у вічному рабстві через те, що нездатний був потерпіти одну годину?

40. В ім'я Христа все важке стає легким

Для тих, що люблять, ніщо не важко; жодна праця не тяжка для спраглих добитися свого. Подивись, скільки зніс Яків заради Рахилі, що її обіцяно йому за жінку. *І вислужив, – каже Писання, – Яків за Рахиль сім років, а здавалось йому, наче кілька днів, тому що він любив її* ¹. Пізніше він і сам згадує: *Вдень з'їдала мене спека, а вночі холод* ². Любімо й ми Христа, постійно шукаймо Його обіймів, – і все важке стане нам легким, усе довге – коротким і, зранені Його стрілою ³, взиватимемо щомиті: *Горе мені, що я чужинець* ⁴, але страждання нинішнього часу негідні майбутньої слави, яка має нам з'явитися ⁵, тому що страждання виробляє терпеливість, терпеливість – досвід, а досвід – надію. *Надія ж не засоромить* ⁶.

Коли задумане видасться тобі непосильним, читай Друге послання Павла до Коринтян: *Багато більше в трудах, багато більше в тюрмах, під бичами надмірно, у смертельних небезпеках часто. Від юдеїв я прийняв п'ять раз по сорок без одного ударів; тричі киями мене бито, раз каменовано, тричі корабель зо мною розбивався; день і ніч перебував я у безодні; у подорожах часто, у небезпеках на ріках, у небезпеках від розбійників, у небезпеках від земляків, у небезпеках від поган, у*

небезпеках у місті, у небезпеках у пустині, у небезпеках на морі, у небезпеках від братів фальшивих; у праці та втомі, в недосипаннях часто, у голоді та спразі, часто в постах, у холоді й наготі! ⁷

Хто з нас може знести хоча б малу частину цих випробувань? Тому апостол Павло сміливо казав потім: *Я боровся доброю борнею, скінчив біг – віру зберіг. Тепер же приготований мені вінець справедливості, що його дасть мені того дня Господь* ⁸. Ми ж сердимось, якщо їжа недосолена. Коли вино занадто розведене водою, – розбивається чаша, перекидається стіл, лунають удари; якщо вода недостатньо холодна, – розплата кров'ю ⁹. *Царство Небесне здобувається силою; і ті, що вживають силу, силоміць беруть його* ¹⁰. Якщо ти не докладеш сили, – Царства Небесного не завоюєш. Якщо будеш стукати не досить наполегливо, то не матимеш хліба Таїнства ¹¹. Чи не здається тобі насильством, коли тіло хоче бути тим же, що й Бог, і щоб судити ангелів ¹², возносить туди, звідки ангелів було скинуто?

41. Нагорода за дівичтво

Прошу тебе, вийди на деякий час з тіла й уяви собі нагороду за теперішнє страждання, нагороду, про яку написано: *Те, чого око не бачило й вухо не чуло, що на думку людині не спало* ¹. Прекрасним буде той день, коли в супроводі дівичь вийде тобі назустріч Марія, Мати Господа, і так само, як після переходу через Червоне море і затоплення фараона з його військом, тримаючи в руці литавру ², заспіває, а з нею хор: *Співайте Господеві, славно бо прославився; коня і вершника скинув у море* ³. Тоді Текля ⁴ радісно кинеться в твої обійми. Тут і сам Наречений вийде назустріч тобі і скаже: *Устань, моя люба! Ходи, моя прекрасна! Глянь бо: зима минула, дощі прогули, прошуміли* ⁵. Тоді здивуються ангели і скажуть: *“Хто це, що, наче рання зоря, сходить, гарна, мов місяць, ясна, мов сонце?”* ⁶

Будуть дивитися на тебе діви, будуть хвалити цариці та славити наложниці ⁷. А тоді ще й Сара з жінками вийде тобі назустріч, дочка Фануїла – з вдовами ⁸. Предстануть у різних групах по тілу й по духу матері твої. Зрадіє та, що породила; втішиться та, що навчила. Тоді Господь дійсно возсяде на ослицю і увійде в небесний Єрусалим ⁹. І діти, про яких мовить Спаситель через пророка Ісаю: *Ось сам я і діти мої, що їх дав мені Господь* ¹⁰, піднімаючи пальмові гілки перемоги, заспівають одноголосно: *Осанна синові Давида! Благословен той, що йде в ім'я Господнє! Осанна в вишніх!* ¹¹

Тоді сто сорок чотири тисячі стануть перед престолом і старцями, візьмуть гуслі та заспівають пісню нову, і ніхто не зможе навчитися тої пісні, крім цього визначеного числа ¹². *Це ті, що з жінками не осквернилися: незаймані ж вони. Ті, що слідувать за Агнцем, куди б Він не пішов* ¹³. Щоразу, коли тебе буде манити марнославство світу, коли щось на землі видасться тобі славним, – перенесися подумки в рай; починай бути тою, якою ти хочеш бути в майбутньому, і ти почувеш від Нареченого свого: *Поклади мене печаттю на твоїм серці, печаттю на твою руку* ¹⁴, і захищена як тілесно, так і духовно, воскликнеш: *Водам великим любові не вгасити, ані рікам її не затопити* ¹⁵.

Кінець, і Богу хвала!

ПРИМІТКИ

Глава 1

1 Пс. 44:11 і наст.

2 *Див.* Бут. 12:1 і наст.

3 Пс. 26:13.

4 Бут. 19:17.

5 *Див.* Лк. 9:62

6 Покрівля тут – рівний дах єврейського будинку з місцем для відпочинку. *Див.* гл. 12.

7 *Див.* Мт. 24:17 і наст.

8 Ів. 8:44.

9 1 Ів. 3:8.

10 Пісня 1:5.

11 Пс. 44:12.

12 Бут. 2:24; Еф. 5:31 і наст.

13 *Див.* 1 Кр. 6:17.

14 *Мудрість істинного Соломона* – тобто Христа. Джерело зіставлення – слова Ісуса: *Вона... прибула побачити мудрість Соломона. А тут більше від Соломона* (Мт. 12:42).

15 *Див.* Пісня 1:4.

16 Пісня 8:5.

Глава 2

1 Перелік негативних сторін шлюбу є філософсько-риторичним “топосом”, який був широко відомий і в культурі язичників епохи Римської імперії. Тему недоліків шлюбу досліджував, наприклад, філософ Сенека (I ст. від Р.Х.), а також Тертуліян у, на жаль, втраченому трактаті “До приятеля-філософа”. Різні мотиви цього “топосу” опрацьовували такі християнські письменники, як Григорій Ніський, автор твору “Про дівицтво”, і Григорій з Назіянзу, учнем якого протягом декількох років під час свого перебування в Константинополі був Єронім.

2 *Див.* Євр. 13:4.

3 *Див.* Бут. 19:26. Жінка Лота символізує пристрасть до світу тих людей, що, ставши на дорогу спасіння, повертаються назад до гріхів своїх (пор. Лк. 17:32).

4 Вираз “облесливий ворог” зустрічається в Сенеки, “Моральні листи до Луцилія” 4, 5, 7. Цей вираз Єронім вживає також в “Діалозі проти пелагіян” (1, 26).

Глава 3

1 *Пор.* Ювенал, Сатири, 10, 19-22.

2 Іс. 34:5.

- 3 *Див.* Бут. 3:18.
- 4 *Див.* Бут. 3:14.
- 5 Еф. 6:12.
- 6 *Князь світу цього*, тобто сатана (*див.* Ів. 14:30).
- 7 *Див.* Ів. 14:30.
- 8 Пс. 90:5-7.
- 9 2 Цар. 6:16-17.
- 10 *Див.* 2 Цар. 2:11.
- 11 Пс. 123:7.

Глава 4

- 1 2 Кр. 4:7.
- 2 Гл. 5:17.
- 3 1 Пт. 5:8.
- 4 Пс. 103:20-21.
- 5 *Див.* 1 Кр. 5:12 і наст.
- 6 *Див.* Ам. 4:2.
- 7 *Див.* Ав. 1:16.
- 8 *Див.* Іов 2:1 і наст.
- 9 *Див.* Лк. 22:31.
- 10 *Див.* Мт. 10:34.
- 11 *Див.* Іс. 14:12.
- 12 Авд. 1:4.
- 13 Іс. 14:13–14.
- 14 *Див.* Бут. 28:12. Тут Єронім ототожнює людину з ангелом, оскільки вона спроможна піднятися по ліствиці (драбині) до Бога і, навпаки, може впасти, потопаючи в гріхах.
- 15 Пс. 81:6-7.
- 16 *Див.* Пс. 81:1. “Боги” означає тут суддів і тих, хто іменем Бога управляє і судить.
- 17 1 Кр. 3:3.

Глава 5

- 1 *Див.* Діян. 9:15; Еф. 6:15.
- 2 *Див.* 1 Кр. 9:27.
- 3 *Див.* Рм. 7:23.
- 4 Рм. 7:24.
- 5 Ам. 5:2.
- 6 Ам. 8:13.
- 7 Мт. 5:28.
- 8 *Див.* Мт. 25:1 і наст. Олива означає віру, надію і дієву любов. *Пор.* також: Єронім, “Коментарі до Матея” IV, 25, 1-2.

Глава 6

1 *Див.* 1 Кр. 6:15.

2 *Див.* 1 Кр. 6:19. Тіло християнина – частинка містичного тіла Христа, тобто Церкви; храм Духа Святого, що в ньому перебуває.

3 Іс. 47:1-3. Вираз “дочка вавилонська” часто вживається у Біблії, коли персоніфікується назва міста чи країни.

4 Використано символіку “Пісні Пісень”. Слова “Улюблений брат” і “Наречений” вжито тут щодо Христа, до якого звернена любов невісти, що символізує душу і Церкву.

5 Пс. 44:10.

6 *Див.* Єр. 13:26; Наум 3:5; Єз. 16:37.

7 *Див.* Од. 17:1.

8 *Див.* Єз. 16:31.

9 *Див.* Єз. 16:25.

10 *Див.* Іс. 1:21.

* *Сирени* – в грецькій міфології напівптахи-напівжінки, які причаровували моряків своїм співом, щоб погубити їх.

11 *Див.* Іс. 13:21-22.

12 Пс. 117:6; 56:5.

13 Пс. 41:6.

14 Пс. 136:8-9.

15 *Див.* 1 Кр. 10:4.

Глава 7

1 У Халкидській пустелі, що на схід від Антіохії (Сирія), Єронім пробув п’ять років.

2 *Див.* Лк. 7:38.

3 *Див.* Лк. 8:24.

4 Пісня 1:3.

Глава 8

1 1 Тм. 5:6.

2 1 Тм. 5:23.

3 Еф. 5:18.

4 Рм. 14:21.

5 *Див.* Бут. 9:21.

6 Вих. 32:6 *Пор.* Горацій, Послання 2, 2, 214.

7 *Див.* Бут. 19:36-38.

8 *Див.* Втор. 23:4.

Глава 9

1 *Див.* 1 Цар. 19:1-5.

2 1 Цар. 19:5-6.

3 *Див.* 2 Цар. 4:38-40.

4 2 Цар. 4:40.

5 *Див.* 2 Цар. 4:41.

6 Гірко-солону воду Мери, оази в Синайській пустелі, Мойсей зробив солодкою (*Див.* Вих. 15:25), тож євреї змогли вгамувати спрагу.

7 2 Цар. 6:22.

8 *Див.* Дан. 14:33-34.

9 *Див.* Дан. 9:23; 10:19.

10 Дан. 10:3.

Глава 10

1 Своєрідне тлумачення первородного гріха як догодження череву відповідає завданню, що поставив тут перед собою Єронім.

2 *Див.* Бут. 3; Пс. 83:7.

3 *Див.* Мт. 4:1-2.

4 1 Кр. 6:13.

5 Флп. 3:19.

Глава 11

1 Батько Євстохії був багатим римським сенатором.

2 *Див.* Іов 2:3; 33:3; 9.

3 Іов. 40:16.

4 *Див.* 2 Сам. 7:12; 1 Цар. 8:19; Пс. 131:11; Діяч. 2:30.

5 *Див.* Бут. 46:27; Вих. 1:5.

6 *Див.* Бут. 32:24-26.

7 *Див.* Вих. 12:11.

8 Іов 38:3.

9 *Див.* Мт. 3:4.

10 *Див.* Лк. 12:35.

11 Єз. 16:4.

Глава 12

1 *Див.* Суд. 14:5-6; 15:16; 16:4 і наст.

2 *Див.* 1 Сам. 13:14; Діяч. 13:22.

3 *Див.* 2 Сам. 11:2 і наст.

4 Пс. 50:6.

5 1 Цар. 5:13.

6 *Див.* 1 Цар. 11:1 і наст.

7 *Див.* 2 Сам. 13:1 і наст.

Глава 13

1 Тит 1:15.

2 Маніхейство – релігійно-філософське вчення з приписами крайньої повздержливості, відмови від життєвих благ – було дуже поширене в епоху Єроніма. В очах маніхейців суворий аскетизм був необхідним, щоб чинити спротив первісному злу, яке буцімто породило чуттєвий світ і людське тіло.

3 Єр. 3:3.

4 Тут виявляється сатиричний дар письменника, яким Єронім виблискує всюди, але особливо – в цьому листі.

Глава 14

1 *Аганет* – від “улюблена”. Так називали молодих жінок, які, ззовні дотримуючись суворой повздержливості, таємно, без шлюбу, жили з чоловіками. Цей звичай, що зродився у період раннього християнства, часто переходив у розпусту, проти чого виступав Тертуліян (“Про піст”) і Кипріян (“Про одержу дівиць”).

2 Прип. 6:27-28.

Глава 15

1 Це твердження Єроніма помилкове.

2 Перший ступінь чистоти зберігають дівственниці, другий – вдови, третій – заміжні жінки, що стримуються від подружніх зносин. Див. також лист 49.

3 Див. Мт. 13:8 і наст.

Глава 16

1 Тут ідеться про вдів, які не хочуть вдруге одружуватися, щоб зберегти свою свободу; однак таке вдовство не сприяє повздержливості. Про тих, що беруть другий шлюб, див. Тертуліян. Про нагороду чистоти, глава II.

2 *Сумнівна вечеря* – це словосполучення вже стало крилатим висловом і означає вишуканий обід з численних страв. Див., наприклад, Горацій. Сатири 2, 2, 77.

Глава 17

1 Пісня 1:7.

2 Флп. 1:23.

3 Див. Лк. 2:51.

4 За часів Єроніма християнки з’являлись у багатолюдних місцях, коли хотіли відвідати могили мучеників.

5 *Зовнішня людина* – мається на увазі тіло; тілесна суть її. Див. 2 Кр. 4:16, Рм. 7:22.

6 Див. Еф. 6:16.

7 Ос. 7:4.

8 Лк. 24:32.

9 Пс. 118:140.

10 Пісня 3:1.

- 11 Кл. 3:5.
- 12 Гл. 2:20.
- 13 Пс. 118:83.
- 14 Пс. 108:24.
- 15 Пс. 101:5-6.

Глава 18

- 1 Єронім заохочує Євстохію і вночі не переривати молитви.
- 2 *Див.* Пс. 6:7.
- 3 *Див.* Пс. 101:8.
- 4 *Див.* 1 Кр. 14:15.
- 5 Пс. 102:2-4.
- 6 Пс. 101:10.
- 7 *Див.* Бут. 3:1 і наст.
- 8 *Див.* Бут. 3:21. Шкіряний одяг, у який після гріхопадіння були зодягнуті Адам і Єва, означає, за гностиками та Орїгеном, людське тіло; інші вважають, що тут йдеться не про саме тіло, а про схильність до гріха, що бере початок у матеріалізмі.
- 9 *Див.* 2 Цар. 2:11 і наст.
- 10 Бут. 3:16.
- 11 Бут. 2:17.

Глава 19

- 1 *Див.* Бут. 1:28.
- 2 Бут. 1:28.
- 3 *Див.* Бут. 3:23 і наст.
- 4 *Див.* Бут. 3:7.
- 5 *Див.* Бут. 3:17-19.
- 6 *Див.* Мт. 13:8 і наст.
- 7 Мт. 19:11.
- 8 *Див.* Мт. 19:12.
- 9 Проп. 3:5.
- 10 *Див.* Зах. 9:16.
- 11 *Туніка, зшита без шва* – це хітон Христа, відмінний від “шкіряного одягу” наших прабатьків.
- 12 *Плачуть, що народились* – мотив, популярний в кінійській філософії, а також в Лукреція (Про природу речей 5, 195-234) і Плінія Старшого (Природна історія 7, 1-5).
- 13 *Мабуть, шкіряна одіж* (*див.* Бут. 3:21) вказує тут на матеріалізм людей, що веде до подружніх взаємин.
- 14 Пс. 115:7.
- 15 Іс. 11:1.
- 16 Пісня 2:1.

- 17 *Див.* Дан. 2:34.
18 Пісня 2:6.
19 *Див.* Бут. 7:2.
20 *Див.* Вих. 3:5; Нав. 5:15; Діян. 7:33
21 *Див.* Мт. 10:10 і наст.

Глава 20

- 1 Тобто християнина, що, за словами апостола Павла, є воїном Христа (*див.* Еф. 6:10-18; 2 Тм. 2:3 і наст.) Якщо християнин – воїн, то Христос, за якого він воює, – Цар.
2 За це висловлювання Єроніма критикував Руфин: “Ти сказав, що Бог має тещу. Таку нечестиву, таку грішну думку не міг би висловити навіть якийсь язичницький поет” (*див.* Руфин проти Єроніма, кн. 2).
3 1 Кр. 7:25.
4 Досить поширене твердження з Першого послання до Коринтян (9:5). Проти нього виступає Тертуліян, підтримуючи тезу про переваги помірності (*див.* Про похвалу доброчесності 8, 3; Про одношлюбність 8, 4-6).
5 1 Кр. 7:7-8.
6 1 Кр. 9:5.
7 *Див.* 1 Кр. 7:25.
8 *Життя ангелів* – життя тих, що, згідно зі словами Христа в Євангелії від Луки, *не женяться і не виходять заміж, бо їм вмерти вже не можуть, тому що до ангелів подібні вони* (Лк. 20:35-36).

Глава 21

- 1 Іс. 31:9.
2 Пс. 126:3.
3 Пс. 104:37.
4 *Тепер*, тобто в Новому Завіті.
5 *Див.* Іс. 56:3, 5.
6 *Див.* Лк. 16:19 і наст.
7 *Див.* Прим. 4 до гл. 23.
8 *Див.* Бут. 25:1 і наст.
9 *Див.* Бут. 30:14-16.
10 *Див.* Бут. 30:1.
11 Єр. 16:2.
12 1 Кр. 7:26.
13 1 Кр. 7:29.
14 Єр. 4:7.
15 Пл. Єр. 4:4.
16 *Див.* Бут. 3:16.
17 Іс. 9:5.
18 *Див.* Юдити 13:8.

19 *Див.* Ест. 7:10; 8:7.

20 Мт. 16:24.

21 *Див.* Мт. 8:21-22.

22 Мт. 8:20.

23 1 Кр. 7:32-34.

Глава 22

1 Гельвідій опублікував близько 383 року в Римі трактат, у якому твердив, що Марія після одруження з Йосифом мала від нього кілька дітей.

2 *Див.* Еф. 6:18 і наст.

3 Джерело цього парадоксального твердження треба шукати в Тертуліяна (*див.* Про похвалу добродетності 10, 2).

4 1 Кр. 7:28.

5 *Див.* Прим. 1 до гл. 2.

6 “До дружини”, “Про похвалу добродетності”, “Про одношлюбність”.

7 “Про одягу дівичь”.

8 Ці твори не збереглися, вціліло лише декілька надгробних епітафій.

9 Йдеться про твір Амвросія “Про дівичь”.

Глава 23

1 Мт. 10:22; 24:13.

2 Мт. 22:14.

3 *Див.* 2 Сам. 6:6-7; 1 Хр. 13:9-10

4 *Образ* майбутнього (*див.* Рм. 5:14) – недосконалий прообраз духовних реальностей месіянської ери.

5 *Див.* 2 Цар. 20:13 і наст.

6 *Див.* 2 Цар. 24:13; 25:13 і наст.; 2 Хр. 36:10, 18.

7 *Див.* Дан. 5:2-4.

Глава 24

1 *Див.* Пс. 139:4.

2 *Див.* Вих. 25:11; 37:1 і наст.

3 *Див.* Пс. 79:2; Євр. 9:5.

4 *Див.* Мт. 21:1 і наст.

5 *Див.* Вих. 1:14; 5:7. У Єгипті глину змішували з соломною, щоб цегла була міцніша.

6 *Див.* Вих. 5 і наст.

7 *Див.* Мт. 21:12.

8 *Див.* Вих. 20:5; 34:14.

9 *Див.* Мт. 21:13.

10 *Див.* Мт. 21:12.

11 *Див.* Мт. 27:51.

- 12 Мт. 23:38.
- 13 Лк. 10:41-42.
- 14 Пісня 3:4.
- 15 Пісня 6:9.
- 16 *Див.* Євр. 12:22.

Глава 25

- 1 *Див.* Пісня 5:4.
- 2 Пісня 2:5; 5:8.
- 3 Пісня 4:12. Традиційний образ, що символізує непорочність, чистоту нареченої.
- 4 У палаці своєї матері Павли Євстохія жила в ізольованій кімнаті й перебувала під невтомним наглядом тітки Претекстати (*див.* Лист 107, гл. 5).
- 5 *Див.* Бут. 34:1-2.
- 6 Пісня 3:2.
- 7 Пісня 3:3.
- 8 Мт. 7:14.
- 9 Пісня 5:6.
- 10 Пісня 5:7.
- 11 Пісня 5:2.
- 12 Пісня 1:13.
- 13 *Див.* Мт. 25:10-12.
- 14 Пісня 1:7.
- 15 Пісня 1:8.
- 16 *Див.* Прип. 4:23.
- 17 *Див.* Мт. 25:33.

Глава 26

- 1 Іс. 26:20.
- 2 *Див.* Мт. 25:10-12.
- 3 *Див.* Мт. 6:6.
- 4 Од. 3:20.
- 5 Пісня 5:2.
- 6 Пісня 5:3.
- 7 Пісня 5:6.
- 8 Проп. 10:4.
- 9 *Див.* Дан. 6:11. Звичай молитися в сторону Єрусалиму євреї зберігали і в час гонінь. Тому в багатих домах поряд з терасою зводили так звану верхню кімнату, яка призначалась також і для прийому гостей, – звідси її друга назва “трапезна”.
- 10 Єр. 8:21.

Глава 27

- 1 Ів. 5:44.
- 2 Пс. 3:4.
- 3 1 Кр. 1:31; 2 Кр. 10:17.
- 4 Гл. 1:10.
- 5 Гл. 6:14.
- 6 Пс. 43:9.
- 7 Пс. 33:3.
- 8 *Див.* Мт. 6:2-4.
- 9 *Див.* Мт. 6:16-18.
- 10 Коли Єронім писав цього листа, брат та сестри Євстохії були живі. Єронім мовить тут узагальнено, алегорично.
- 11 Ремінісценція з Горация (*Див.* Сатири 1, 6, 65-67).
- 12 Пс. 130:1.
- 13 *Див.* Вих. 14:12-15.
- 14 *Див.* Мт. 6:16.
- 15 Пс. 52:6.

Глава 28

- 1 *Див.* 1 Кр. 11:14.
- 2 Невідомо про кого йдеться.
- 3 2 Тм. 3:6-7.
- 4 Міфічний цар Фракії Діомед кормив своїх лютих коней м'ясом подорожніх.

Глава 29

- 1 *Див.* Бут. 3:1.
- 2 2 Кр. 2:11.
- 3 2 Кр. 11:2.
- 4 *Див.* Проп. 9:12.
- 5 *Прикидається*, що хоче зберегти дівицтво.
- 6 1 Кр. 7:9.
- 7 Паразит – персонаж в комедії, що вирізняється непомірним апетитом.
- 8 1 Кр. 15:33.
- 9 1 Тм. 5:11-12.
- 10 Ремінісценція з римського сатирика I ст. Персія (*див.* Сатири 3, 82)
- 11 2 Кр. 6:14-15.
- 12 Квінт *Гораций* Флакк (65-8), Публій Вергілій *Марон* (70-19), Марк Туллій *Ціцерон* (103-43) – класики римської літератури. Таке полемічно-парадоксальне формулювання використовує і Тертуліян: “То що ж спільного в Афіні і Єрусалиму, в Академії і Церкві, в еретиків і християн?” (Про проскрипції проти еретиків 7, 9). “Що спільного між філософом і християнином? Між учнем Греції і учнем Неба? Між шукачем істини і шукачем вічного життя?” (*Див.* Апологетик, 46).
- 13 *Див.* 1 Кр. 8:10.

- 14 Тит. 1:15.
15 1 Тм. 4:4.
16 *Див.* 1 Кр. 10:21.

Глава 30

- 1 Єронім використовує тут дієслово *castrare*, що в перекладі означає “оскопити”.
- 2 Римські комедіографи *Плавт* (250-184) і *Теренцій* (195-159) – поети, яким Єронім віддавав перевагу. Вони прославились доброю латинською мовою. Відоме, наприклад, висловлювання Елія Стилоса, вчителя Ціцерона: “Якби Музи забажали говорити латиною, вони б говорили мовою Плавта” (Квинтиліян. Спогади оратора 10, 1, 99).
- 3 Язичники часто критикували латинські переклади Біблії за грубу мову і необроблений стиль. Єронім засуджує такий підхід, але водночас визнає, що критика мала деяку підставу. В своїх творах Єронім намагався уникати зайвих упрощень, з одного боку, та надмірної вченості – з другого.
- 4 *Див.* Од. 20:2.
5 Мт. 6:21.
6 Пс. 6:6.
7 Пс. 56:2.

Глава 31

- 1 Лк. 16:12.
2 Прип. 13:8.
3 Мт. 6:24; Лк. 16:13.
4 Мт. 6:25-26.
5 *Див.* Мт. 6:28-31.
6 *Див.* Мт. 5:6.
7 2 Кр. 12:10.
8 2 Кр. 12:7.
9 Пс. 96:8.
10 Іов 1:21; *пор.* Проп. 5:14.
11 1 Тм. 6:7.

Глава 32

- 1 *Див.* Як. 5:2
- 2 Розкішні кодекси IV і V ст. з творами найславетніших латинських письменників, наприклад, Вергілія і Тита Лівія, збереглися до наших днів.
- 3 *Див.* Лк. 16:19 і наст.
4 *Див.* Мт. 6:2
- 5 В оригіналі: *ad agarum* – “любов” – означає у християн ранніх віків братські трапези для бідних і голодних.
- 6 1 Тм. 6:10.
7 *Див.* Еф. 5:5; Кл. 3:5.

- 8 *Див.* Мт. 6:33.
- 9 Пс. 36:25.
- 10 *Див.* 1 Цар. 17:6.
- 11 *Див.* 1 Цар. 17:8 і наст.
- 12 Діян. 3:6.
- 13 *Див.* 1 Тм. 6:8.
- 14 Бут. 28:20.

Глава 33

- 1 *Нитрія* – безлюдна пустинна місцевість у Єгипті.
- 2 *Див.* Мт. 26:15.
- 3 *Солід* – римська золота монета, введена замість золотого динарія 309 року за Константина I.
- 4 Діян. 8:20.

Глава 34

- 1 *Див.* Мт. 6:16-18.

Глава 35

- 1 *Декани* (від лат. *decani*), спочатку їх називали *decem praepositi* – десять настоятелів.
- 2 Пс. 54:7.
- 3 Тобто в період між Пасхою і Пятидесятницею замість двох трапез (сніданку опівдні й вечері) вони обмежуються лише одною.
- 4 *Філон* Олександрійський – юдейсько-еллінський філософ I ст. від Р.Х. *Платон* (427–347) – видатний грецький філософ, автор численних діалогів.
- 5 *Йосиф* Флавій – письменник-історик I ст. від Р.Х., виходець з юдейської аристократії. Тут згадано його твір грецькою мовою “Юдейська війна” (*Див.* 2, 8, 2-13). *Лівій* Тит (59 до Р.Х. – 17 від Р.Х.) – римський історик, автор монументальної праці “Історія Риму від заснування міста” в 142 книгах.

Глава 36

- 1 *Св. Антоній* (IV ст.) з юних літ жив пустельником.
- 2 Пл. Єр. 3:27-28, 30-31.
- 3 Пс. 72:26.

Глава 37

- 1 *Див.* Еф. 6:18.
- 2 Молитися в третій, шостий, дев’ятий час радить також Кипріян (Про недільну молитву, 34).
- 3 *Див.* Пс. 49:20.
- 4 Рм. 14:4.
- 5 Іс. 58:5.

6 Іс. 54:1; 54:17.

7 Іс. 58:3, 5.

8 *Див.* Еф. 4:26.

Глава 38

1 *Див.* Рм. 13:14.

2 *Див.* 2 Тм. 1:15; 1 Тм. 1:19-20.

3 1 Сам. 16:7.

4 1 Кр. 7:34.

5 Дівіцтво Марії є не тільки прикладом, але й переконливим виправданням аскетичного ідеалу. 384 року Єронім бурхливо полемізує з Гельвідієм, який заперечував дівіцтво Марії після народження Ісуса (*див.* Прим. 1 до гл. 22).

6 Лк. 1:28.

7 *Див.* Лк. 1:29.

8 Іс. 8:1.

9 *Див.* Іс. 8:3.

10 Іс. 26:18.

11 Мт. 12:49-50.

12 *Див.* Кл. 2:14.

13 *У спільному домі*, тобто в самій Церкві.

14 *Див.* Бут. 6:8.

15 *Див.* Іс. Нав. 6:16-17, 21-25.

16 Про маніхеїв *див.* Прим. 2 до гл.13.

17 *Див.* Мт. 7:15.

Глава 39

1 *Див.* Флп. 3:8.

2 *Див.* Проп. 1:2-3.

3 *Див.* 2 Тм. 2:11.

4 *Див.* Кл. 3:1.

5 *Див.* Гл. 5:24.

6 Рм. 8:35.

7 Рм. 8:38-39.

8 *Див.* Іс. 40:12.

9 Пс. 115:12-13.

10 Пс. 115:15.

11 *Див.* Бут. 4:8.

12 *Див.* Бут. 12:11-12; 20:2-3.

13 *Див.* 1 Цар. 11:1-3.

14 Євр. 12:6.

15 У спорядженні кожного воїна був кіл для побудови палісаду.

16 Про християнина – як воїна Христа – *див.* Прим. 1 до гл. 20.

Глава 40

1 Бут. 29:20.

2 Бут. 31:40.

3 Йдеться про стрілу любові, *див.* Пісня пісень (2:5 і 5:8).

4 Пс. 119:5.

5 Рм. 8:18.

6 Рм. 5:3-5.

7 2 Кр. 11:23-27.

8 2 Тм. 4:7-8.

9 Раба, що провинився, б'ють до крові.

10 Мт. 11:12. Мається на увазі насилля над самим собою в боротьбі зі своєю гріховною природою і злом.

11 *Див.* Мт. 7:7-9.

12 *Див.* 1 Кр. 6:3.

Глава 41

1 1 Кр. 2:9.

2 *Див.* Вих. 15:20 і наст. Єронім використовує тут співзвучність імен Діви Марії і сестри Мойсея.

3 Вих. 15:21

4 Свята *Текля* – діва-мучениця часів раннього християнства, про неї відомо дуже мало; заступниця усіх дів (*див.* Григорій Ніський. Житіє Мокрини 2).

5 Пісня 2:10-11.

6 Пісня 6:10.

7 *Див.* Пісня 6:8.

8 *Див.* Лк. 2:36-38.

9 *Див.* Мт. 21:1-2; Євр. 12:22.

10 Іс. 8:18.

11 Мт. 21:9.

12 *Див.* Од. 14:1-3.

13 Од. 14:4.

14 Пісня 8:6.

15 Пісня 8:7.